

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

І.А. Дмитрієв, С.Ф. Большенко, Д.А. Горвий

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчально-методичний посібник

Харків 2008

УДК 330.101.541

ББК 65.7

Рецензенти:

д.е.н., професор Міщенко В.А., завідувач кафедри фінансів, контролінгу та ЗЕД Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут"

к.е.н., доцент Укіс Ю.О., заступник директора Східноукраїнської філії Міжнародного Соломонового університету

Дмитрієв І.А., Большенко С.Ф., Горовий Д.А.

Національна економіка: Навч.-метод. посібник. – Харків: Вид-во ХНАДУ, 2008. – 86с.

Навчально-методичний посібник містить теоретичні положення національної економіки як однієї із основних складових науки макроекономіки. В ньому розкриті відмітні ознаки економічної системи України на сучасному етапі її розвитку, представлено світовий досвід державного управління економікою, розглянуто методи державного прогнозування та планування національної економіки, наведено методичні підходи до визначення економічного потенціалу країни.

Засвоєння матеріалу ґрунтується на відповідях на контрольні запитання та виконанні завдань для самостійної роботи.

Навчально-методичний посібник призначено для викладачів і студентів вузів, що навчаються за спеціальністю “Економіка підприємства” та “Облік і аудит”.

© І.А. Дмитрієв, С.Ф. Большенко, Д.А. Горовий

© Харківський національний автомобільно-дорожній університет, 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ТЕМА 1. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ	6
1.1 Сутність національної економіки	6
1.2 Предмет, об'єкт дослідження та цілі національної економіки як науки	7
1.3 Чинники, що визначають економічну систему країни	10
ТЕМА 2. ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА БАЗИСНІ ІНСТИТУТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	12
2.1 Основні напрями сучасної економічної теорії	12
2.2 Поняття ринкової інфраструктури та її функції	19
2.3 Види базисних інститутів	21
ТЕМА 3. ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	27
3.1 Сутність теорії добробуту	27
3.2 Напрями розвитку теорій держави добробуту	28
ТЕМА 4. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	33
4.1 Сутність та структура економічного потенціалу	33
4.2 Методики визначення економічного потенціалу	34
ТЕМА 5. ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ	39
5.1 Функції держави в ринковій економіці	38
5.2 Методи державного впливу на ринкову економіку	39
ТЕМА 6. ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК	46
6.1 Сутність демократії	46
6.2 Роль економічної свободи в умовах демократії	48
ТЕМА 7. СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	52
7.1 Структурна політика держави: цілі і напрями реалізації	52
7.2 Чинники, що впливають на структурну	54

перебудову в країнах із ринковою економікою	
7.3 Умови та чинники, які впливають на структурну перебудову в постсоціалістичних країнах	56
ТЕМА 8. ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	60
8.1 Суть державного економічного програмування	60
8.2 Класифікація програм	63
8.3 Методика та організація розробки цільових комплексних програм	66
ТЕМА 9. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО	72
9.1 Сутність і об'єктивні основи економічної інтеграції	72
9.2 Механізм інтеграції економіки України у світове господарство	74
Термінологічний словник	80
Список використаних і рекомендованих джерел	83
Теми рефератів	86

ВСТУП

Дисципліна “Національна економіка” є нормативною дисципліною з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” зі спеціальності “Економіка підприємства”.

Конспект лекцій призначено в поміч студентам для самостійного та більш поглибленого вивчення тематичних питань, визначених робочою навчальною програмою дисципліни.

При вивченні даного курсу особлива увага приділяється визначенню особливостей національної економіки та їх врахуванню в моделі розвитку економічної системи України, розумінню сутності теорії суспільного добробуту та визначенні напрямів підвищення рівня якості життя населення, характеру впливу інституціональних чинників на специфіку економічного розвитку, формуванню економічного потенціалу країни.

Для викладу матеріалу використано активні методи навчання: наочний, програмований і проблемний. Застосування наочного методу підвищує ефективність засвоєння матеріалу, робить його доступнішим, сприяє активізації мислення студентів. До кожної теми наведені контрольні запитання для самоперевірки знань та підготовки до семінарських занять.

ТЕМА 1

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ

1.1 Сутність національної економіки

1.2 Предмет, об'єкт дослідження та цілі національної економіки як науки

1.3 Чинники, що визначають економічну систему країни

1.1 Сутність національної економіки

Центральне місце у вивченні макроекономіки належить поняттю “національна економіка”. У найбільш загальному виді її визначення дав американський учений російського походження лауреат Нобелівської премії Василь Леонт'єв: *“Національна економіка – саморегулююча система, що складається з великого числа різних взаємозалежних видів діяльності”*.

Однак це визначення представляється не зовсім точним, тому що його можна віднести і до політичної, і до соціальної системи, і до інших видів людської діяльності.

Згадаємо, що *економічна система – це одна з підсистем суспільства, яка інтегрує в собі сукупність усіх компонентів (елементів, ланок) економіки (галузі, підприємства, індивідуальні господарства, людей як безпосередніх учасників виробництва), природне середовище і виробничі відносини. Функціонування і розвиток економічної системи визначають економічне життя суспільства.*

Економічні системи країн світу відрізняються особливостями організації, рівнем пізнання об'єктивних економічних і суспільних законів, рівнем і способом економічного та соціального мислення, підприємництва, торгівлі тощо.

У зв'язку з цим економічну систему країни ще називають національною економічною системою, створений нею продукт B – національним продуктом, а витрати B^* – національними витратами.

Сутність поняття “національна економіка країни” обґрунтовують тим, що організація виробництва, розподілу й обміну кожної країни регулюється її конституцією і законами. Економічна політика країни втілюється у законах, які регулюють процеси формування національних продуктивних сил, систему фінансів, виробництва, товарообміну тощо.

Отже національна економіка – конституційно, економічно й організаційно єдина система взаємопов’язаних галузей і сфер діяльності людей, якій властива відповідна пропорційність, взаємозумовлене розміщення на обмеженій державними кордонами території.

Існує також інше визначення терміну “національна економіка”, а саме: національна економіка є історично сформованою системою суспільного відтворення країни, взаємозалежною системою галузей і видів виробництв, що охоплює існуючі в народному господарстві форми суспільної праці.

З наукової точки зору, *національна економіка – галузь економічної науки, яка вивчає особливості господарювання в окремій країні, обґрунтовує теоретичні положення і заходи вдосконалення організації її господарського механізму відповідно до вимог об’єктивних економічних законів та положень теорії макроекономіки.*

1.2 Предмет, об’єкт дослідження та цілі національної економіки як науки

Предметом вивчення національної економіки є економічні процеси в окремій державі, перебіг яких зумовлений положеннями конституції та відповідним законодавством.

Національно-економічне мислення, в основі якого мають бути об’єктивні економічні та суспільні закони, моделювання економічних і соціальних процесів, логіка мислення суб’єктів економічних систем різного рівня організації, аксіоми економічного мислення, становить *об’єкт дослідження національної економіки,*

завданням якої є обґрунтування, аналіз, прогнозування економічних явищ, удосконалення економічної політики держави.

Кожна країна має власні територіальні особливості в розподілі праці, рівнях економічного розвитку територій, галузей виробництва, окремих підприємств.

У процесі поділу праці між національними економіками та окремими виробниками формуються світові господарські зв'язки, які є основою формування світового господарства.

Формування нового світового порядку змушує всі постсоціалістичні країни, зокрема Україну, розв'язувати складну проблему: як найбільш повно реалізувати національні інтереси в умовах становлення економіки країни, з одного боку, і формування мегаекономіки – з другого [2].

Провідну роль у мегаекономіці відіграють транснаціональний капітал і банки, національні держави, світові та регіональні угруповання країн міжнародні організації, мегаполіси, офшори та окремі бізнесмени-транснаціоналісти.

Загалом ТНК контролюють майже 1/3 світового ВВП, половину промислового виробництва, 2/3 світової торгівлі і володіють 4/5 усіх ліцензій та патентів. Найбільші ТНК зосереджені в США, Японії, Великій Британії, Німеччині, Франції за домінуючої ролі американських транснаціональних корпорацій.

За масштабами діяльності окремі ТНК можна порівняти з національними господарствами окремих країн за показником їхнього річного доходу: “Дженерал Моторс” та “Дженерал електрик” (США), “Мицубісі” та “Мицубісі” (Японія) та ін.

Виходячи з того, що сучасні технічний, технологічний і структурний рівні економіки України неадекватні таким постіндустріальних розвинених країн з ринковою економікою, входження її в світову ринкову систему прискореними темпами може призвести до багатьох небажаних наслідків, основним з яких є те, що Україна потрапить до групи країн “периферії”.

Це зумовлене тим, що виробництво наукоємної продукції ґрунтується на макротехнологіях, для реалізації яких потрібні відповідні міжгалузеві виробничі комплекси. Україна, на жаль, таких макротехнологій поки ще не має. В інвестиційному секторі

економіки в багатьох випадках втрачені науково-технічні та виробничі заділи.

Науковці вважають, що сучасна модель економічної політики України не має інноваційного спрямування. Такі висновки ґрунтуються на тому, що на сьогоднішній день в Україні не створено великих корпорацій, які б створювали високі технології.

Цілі національної економіки. Головною метою всієї економічної політики є створення ефективної і конкурентноздатної економіки. При цьому механізми і методи досягнення цієї мети містять у собі набір інструментів, що дозволяє створити сприятливе середовище для господарської діяльності всіх суб'єктів економіки незалежно від форм власності.

Крім неї перед національною економікою ставляться й інші цілі:

1. *Стабільні високі темпи росту національного обсягу виробництва.* Це означає стійке зростання виробництва товарів і послуг у даній країні без різких змін, спадів і криз.

2. *Стабільність цін.* Потрібно враховувати, що незмінні протягом тривалого часу ціни сповільнюють темпи росту ВВП, знижують зайнятість населення. Низькі ціни гарні для споживача, але позбавляють стимулу виробника, високі ж, навпаки, стимулюють виробництво, але знижують купівельну спроможність населення. Тому досягнення стабільності цін у сучасній ринковій економіці означає не «заморожування» їх на тривалий період, а планова регульована зміна.

3. *Підтримка зовнішньоторговельного балансу.* На практиці це означає досягнення відносної рівноваги між експортом і імпортом, а також стабільний обмінний курс національної валюти на валюти інших країн. Якщо в країну ввозиться більше товарів, чим продається за кордон, то виникає негативне сальдо торговельного балансу. Якщо вивозиться більше товарів, чим надходить у країну, то говорять про позитивний сальдо. На стан торговельного балансу значний вплив робить курс валюта-величина грошової одиниці однієї країни, вираженої в грошовій одиниці іншої країни. Підвищення або зниження курсу валют може змінити досягнутий баланс і викликати позитивне або негативне сальдо.

4. *Високий рівень зайнятості.* Він досягається у випадку, якщо кожен бажаючий одержати роботу знаходить неї. Але це не означає, що повна зайнятість охоплює все працездатне населення країни. У будь-якій країні в кожен даний момент часу є визначена кількість людей, що тимчасово не працюють у зв'язку зі зміною місця роботи або місця проживання. Крім того, завжди є структурне безробіття, обумовлена невідповідністю структури нових робочих місць, пов'язаних із упровадженням нових технологій, наявній структурі робочої сили і відставанням останньої по кваліфікаційних вимогах і нових професіях від попиту на ці професії.

1.3 Чинники, що визначають економічну систему країни

Економічну систему кожної країни визначають такі чинники:

реальні продуктивні сили: чисельність зайнятих працівників, кількість задіяного основного капіталу, залученого оборотного капіталу та їх розміщення на території країни;

реальні фінансові відносини: система податків, бюджетів, банків, кредитування, стимулювання виробництва і праці, швидкість обертання грошей, ресурсів і товарів;

реальне управління і регулювання національно-економічними, регіональними, мікроекономічними виробничими і соціальними процесами.

Взаємодія цих чинників в окремій країні визначає стан її економічної системи. Критеріями оцінки економічного стану є найзагальніші показники затрат і результатів виробництва. Такі показники називають макроекономічними. Тобто такими, які характеризують економічну систему загалом.

Національна макроекономіка має прикладне призначення і висвітлює переважно суб'єктивний чинник економічної системи – економічну політику країни, відношення суб'єктів управління, виробництва, розподілу і споживання до валового випуску і валових витрат. Вона базується на положеннях загальної макроекономіки, її

категоріях, взаємозалежностях чинників і наслідків виробництва та національних особливостях організації економіки, традиціях господарювання, менталітеті нації, країни тощо.

Контрольні запитання

1. Як Ви розумієте термін “національна економіка”? Дайте йому визначення. Приведіть приклад особливостей функціонування економічних систем окремих країн на Ваш вибір?
2. Дайте визначення предмету та об’єкту дослідження національної економіки.
3. Які фактори визначають тип економічної системи і механізм її функціонування?
4. Чи можна вважати національну економіку окремою наукою? З якими іншими дисциплінами вона зв’язана, і який характер цього зв’язку?
5. Сформулюйте цілі і задачі національної економіки.

Завдання на самостійну роботу

1. Опишіть модель економічного розвитку України на сучасному етапі.
2. Які чинники здійснюють домінуючий вплив на економіку України?

Література: [1;7; 14; 18; 19].

ТЕМА 2

ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА БАЗИСНІ ІНСТИТУТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 2.1 Основні напрями сучасної економічної теорії
- 2.2 Поняття ринкової інфраструктури та її функції
- 2.3 Види базисних інститутів

2.1 Основні напрями сучасної економічної теорії

Усю сукупність сучасних течій, шкіл світової економічної думки можна умовно згрупувати у такі чотири основні напрями:

- неокласична економічна концепція;
- інституціонально-соціологічний напрям, або інституціоналізм;
- кейнсіанство;
- марксизм.

Неокласична економічна концепція – один з основних напрямів сучасної економічної теорії, що досліджує поведінку окремих господарських суб'єктів, а отже, рівень мікроекономіки.

Основоположником цього напрямку був англійський економіст Альфред Маршалл. Значення теоретичного здобутку вченого (1842-1924) виходить далеко за просторові та часові рамки його життя та діяльності. Загально визнано, що запропоновані ним ідеї лягли в основу одного з найважливіших розділів сучасної економічної теорії – мікроекономіки, визначили її структуру, постулати та категоріальний апарат. А. Маршалл спрямував економічний аналіз на розробку розгорнутої теорії ціни, дослідження факторів, що формують попит та пропозицію, забезпечують їх рівновагу. Вирішуючи ці проблеми, А. Маршалл вводить в економічну теорію поняття еластичності попиту на споживчі товари та вторинного попиту на фактори виробництва, надлишку споживання, репрезентативної фірми, квазіренти, надлишку попиту, економій та інші, які вплинули на подальший розвиток понятійного апарату економічної теорії.

Мікроекономічний аналіз бере свій початок і у працях французьких економістів А. Курно та Ж. Дюпюї. Августу Курно (1801-1877) належить заслуга відкриття закону попиту, який стверджує, що попит є функцією ціни: $D = f(P)$ (де D - попит, P - ціна). Зміна величини попиту відбувається під впливом зміни цін при умові, що всі інші детермінанти залишаються постійними. Економічний аналіз Курно ґрунтувався на емпіричних спостереженнях і фактах, в результаті узагальнення яких він дійшов висновку і графічно показав, що крива попиту пов'язує в часовому відрізку об'єм продажу і ціну, за якою товар було реалізовано. А. Курно на основі свого методу розробив різноманітні моделі поведінки фірми, фундаментом яких була саме крива попиту. Найбільш відомими є його монопольна та дуопольна моделі. А. Курно аналізував монополію як чистий випадок і визначав криву попиту $D = f(P)$, функцію сукупного доходу $R = Pf(P)$ та функцію граничного доходу $M = f(P) + Pf(P)$, де $f'(P) < 0$, як об'єктивно задані для монополіста. Потім ці функції він зіставляв з функціями граничних та сукупних витрат, щоб довести, що доход максимізується, коли $MC = MR$, де MC - граничні витрати, а MR - граничний доход. Як стверджував Курно, будь-яке ймовірне розширення виробництва буде припинене виробником, коли збільшення витрат перевищує збільшення прибутку. Заклавши основи теорії чистої монополії, А. Курно розробив також концепцію дуополії, яка стала фундаментом таких важливих в економічному аналізі ідей, як модель недосконалої конкуренції та теорія ігор. Теорія дуополії (два продавці) виходить з конкуренції і полягає в тому, що покупці оголошують ціни, а продавці пристосовують свій обсяг випуску продукції до цих цін. Кожний дуополіст оцінює функцію попиту на продукцію і лише потім встановлює кількість для продажу, допускаючи при цьому, що обсяг випуску конкурента є незмінним. Жюль Дюпюї (1804-1866), як і Курно, прийшов до висновку про обернену залежність між цінами та кількістю товарів, на які є попит. Проте, на відміну від останнього, він розглядав функцію попиту як функцію граничних корисностей: функція попиту нахилена негативно (низхідна), оскільки додаткова корисність, отримана від купівлі додаткових одиниць того самого

товару, завжди знижується. Ж. Дюпюї проаналізував проблему цінності суспільних благ, дійшовши висновку, що вона може бути вищою, ніж це відображає фактично сплачена за них ціна, оскільки переважна більшість людей готова заплатити за ці послуги більше, ніж платять насправді. Ще у 1844 р. Ж. Дюпюї в роботі "Про вимірювання корисності громадських робіт" дав свою інтерпретацію взаємозв'язку граничної корисності та попиту, а також запропонував рівняння для кривої споживання.

Формування неокласичної теорії завершилось розробкою системи загальної економічної рівноваги та її математичною інтерпретацією, здійсненою швейцарським економістом Л. Вальрасом (1834-1910 рр.).

Модель загальної рівноваги Вальраса відзначається насамперед широтою охоплення економічних процесів. Він використовував систему моделей. Переходячи від простого до складного, Вальрас поступово включав у систему загальної рівноваги все нові компоненти: теорію обміну, теорію виробництва, теорію капіталізації.

Інституціоналізм – один із напрямів сучасної економічної думки, об'єктами дослідження якого є такі інститути, як корпорація, держава, профспілки, а також психологічні, моральні та етичні аспекти (звичаї, навички, інстинкти та ін.). Такі інститути, на думку представників цього напрямку, є рушійними силами розвитку людського суспільства.

Трьома основними різновидностями класичного інституціоналізму є: соціально-психологічний, представлений передусім роботами Т.Веблена; соціально-правовий, втілений здебільшого у працях Дж. Коммонса; кон'юнктурно-статистичний, уособленням якого є американський економіст Уеслі Клер Мітчелл.

На думку інституціоналістів нормальний розвиток суспільства триває доти, доки структура його інститутів відповідає існуючим умовам. Згодом із зростанням кількості населення, нагромадження знань і підвищенням кваліфікації працівників тощо інститути перестають відігравати роль рушійної сили суспільного розвитку, старіють і перетворюються на консервативні фактори. Проте ці суперечності не пов'язані з еволюцією економічної системи та її

елементами, а їх вирішення можливе лише шляхом еволюційного соціально-економічного прогресу.

Т. Веблен гостро критикував механізм планування і збагачення магнатів фінансового капіталу, яких він називає бездіяльним та консервативним класом. Гонитва за прибутком зумовлює, на його думку, грабіжницьку національну політику, зростання масивного державного апарату, його перетворення на департамент бізнесу.

Дж. Коммонс основою економічного розвитку вважав юридичні відносини, норми права, а економічні інститути – категоріями юридичного порядку, зводив сутність економічних відносин до угод з титулами власності. Він також наголошував на вирішальній ролі ринку серед різних сфер суспільного відтворення. Стверджував, що виробництвом є предметом не інституціональної, а інженерної політекономії, а у сфері обміну здійснюється насамперед переміщення титулів власності.

Представник кон'юнктурно-статистичного інституціоналізму У. Мітчелл у своїх працях намагався обґрунтувати правильність основних положень інституціоналізму за допомогою статистики.

Заслуговує на увагу думка вченого про економічні цикли. Зокрема він обґрунтував наявність “малих циклів” (що тривають 3-7 років), висунув ідею про “великі цикли кон'юнктури” вікового порядку, а сам економічний цикл визначив як коливання не однієї сукупності (наприклад, національного доходу чи зайнятості), а багатьох величин.

Кейнсіанство – це один із провідних напрямів сучасної макроекономічної теорії, згідно з яким без активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів, без суттєвого розширення функцій держави капіталізм неспроможний існувати.

Внесок Дж. М. Кейнса в економічну теорію полягав насамперед у застосуванні макроекономічного методу дослідження, тобто аналізу залежностей між агрегативними величинами на народногосподарському рівні – національним доходом, споживанням, збереженням, інвестиціями, сукупним попитом, сукупною пропозицією тощо. З іменем Кейнса справедливо пов'язуються виділення і розвиток макроекономіки як невід'ємної складової частини загальної економічної теорії (поряд з

мікроекономікою). Кейнс застосував функціональний аналіз для встановлення кількісних взаємозалежностей між економічними змінними. Виступивши з критикою закону Сея, Кейнс відкинув догми неокласичної економічної теорії про можливість досягнення повного і раціонального використання ресурсів без допомоги держави. На відміну від неокласики він висунув на перший план сукупний попит, з яким пов'язав вирішення всіх актуальних проблем ринкового господарства. Як підкреслював Л. Харріс, Кейнс вбачав своє завдання в тому, щоб показати, що рівновага при повній зайнятості не є загальним випадком. Загальний випадок – це рівновага при наявності безробіття, а повна зайнятість – це лише особливий випадок. Щоб досягнути бажаного стану, повної зайнятості, держава зобов'язана проводити особливу політику щодо її досягнення, оскільки автоматично діючі ринкові сили цього не гарантують. Заслуга Дж. М. Кейнса полягала в дослідженні функціонування чотирьох взаємопов'язаних ринків (товарів, праці, грошей і облігацій) і виявленні факторів, які перешкоджають дії стихійних ринкових сил у встановленні рівноваги. До особливих допущень Кейнса належать три види нееластичностей: негнучкість ставок заробітної плати (і відповідно уповільнена реакція цін на зміни попиту та пропозиції), "ліквідна пастка" (особливий стан економіки в умовах глибокої депресії, коли збільшення кількості грошей в обігу не веде до зниження норми відсотка) і нееластичність інвестиційного попиту залежно від норми відсотка. При відсутності будь-якого із цих трьох допущень Кейнса його модель має автоматичну тенденцію до рівноваги з повною зайнятістю. Якщо ж. в модель вводиться хоч одне із вказаних допущень, вона буде відтворювати рівновагу з безробіттям. В цьому полягає принципова відмінність кейнсіанської моделі від класичної, яка завжди знаходиться в стані рівноваги з повною зайнятістю

Серед ключових питань методології історії науки особливе місце належить проблемі вироблення теоретико-методологічного підходу до вивчення реального процесу руху наукового знання, з'ясування загальних закономірностей і специфіки функціонування та прогресу науки, зокрема економічної теорії. У найзагальнішому вигляді ця проблема отримує розв'язання в моделях розвитку науки.

Протягом другої половини XIX-XX ст. наука збагатилася низкою таких моделей. Серед них особливе місце належить концепції розвитку політичної економії, яка розвивалася на основі вчення К. Маркса. Її ключові положення - історичність форм суспільного виробництва, суспільні суперечності, класова боротьба, класові інтереси, криза, класична і "вulgарна" політекономія - несуть на собі відбиток основних ідей економічного вчення К. Маркса.

Сутність *марксової концепції* така: "Розвиток політичної економії і породженої нею самою антитези іде в ногу з реальним розвитком властивих капіталістичному виробництву суспільних суперечностей і класової боротьби". Характерною ознакою буржуазної політичної економії, за К. Марксом, є її позаісторизм та метафізика – розгляд підприємницького ладу, можливості розвитку якого в соціальне орієнтованому напрямі він не розрізняв, не як історично минушого ступеня розвитку, а, навпаки, як абсолютної, кінцевої форми суспільного виробництва. Безпосередньо звідси вчений робив висновок, що "вона може лишатися науковою лише до того часу, поки класова боротьба перебуває в прихованому стані або виявляється лише в одиничних проявах". Отже, науковий аналіз економічних явищ та процесів у межах буржуазного, тобто підприємницького, кругозору ставився в нерозривний зв'язок із загостренням класової боротьби, зміною становища в системі підприємництва різних класів та соціальних груп.

Українська економічна думка – здебільшого розвивалась услід за західною, інколи випереджаючи її у працях найвидатніших представників. Це було значною мірою зумовлено умовами історичного розвитку України. Найбільші можливості для свого розвитку українська економічна думка отримала з часу проголошення незалежності України, проте цей період є темою окремого дослідження.

Одним з найвидатніших українських економістів був Сергій Подолинський (1850 - 1891), який основну причину негативних тенденцій розвитку капіталізму вбачав у приватній власності і виступав за знищення капіталістичного ладу. Будучи прихильником економічного вчення К. Маркса, він довів, що розвиток капіталізму в Україні і Росії проходить ті ж стадії у промисловості (просту

капіталістичну кооперацію або ремесло, мануфактуру і велике машинне виробництво), як і в інших на той час розвинутих країнах світу. В такому ж контексті Подолинський аналізує основну суперечність капіталізму (однією з сторін якої називає марнування продуктивних сил), а також між працею і капіталом. Водночас він розглядав соціалізм як устрій, що у сфері сільського господарства існуватиме на основі громадського землеволодіння, а у промисловості – робітничих артілей. Становлення соціалізму можливе лише через селянську революцію.

Намагаючись популяризувати марксистське економічне вчення, зокрема його теорію додаткової вартості, С. Подолинський зробив спробу узгодити останню з панівними на той час фізичними теоріями. Оскільки енергія Всесвіту є сталою величиною, але, на його думку, розподіляється нерівномірно у різних частинах світу внаслідок впливу людської праці (зокрема її здатності нагромаджувати сонячну енергію та збільшувати її на земній поверхні), цю працю слід використовувати для таких змін у розподілі енергії, які б дали можливість найповніше використати частину сил природи для задоволення людських потреб.

Сьогодення незалежної України нагальне вимагає не просто застосування сучасних моделей економічного розвитку, а насамперед використання посткейнсіанських та неоінституційних засад, відкоригованих відповідно до конкретних умов і національнодержавних інтересів країни в цілому та превалюючої більшості її населення зокрема. Підкреслимо, що в теперішніх умовах в усьому світі не стоїть питання про відкидання ролі держави в економіці, бо й новітні неокласичні моделі фактично пропонують різні механізми участі держави в економічному житті, виходячи зі ступеня розвиненості країни, її досягнень в науково-технічному прогресі. Для представників усіх напрямів сучасної економічної теорії характерна переорієнтація на поєднання мікро- і макropідходів до вивчення економічних явищ і процесів. Провідні представники кожного з основних напрямів сучасної економічної теорії обстоюють точку зору про життєздатність і перспективність у майбутньому ХХІ ст. саме свого напрямку. Тим самим вони, незважаючи на численні заяви про об'єктивність ставлення до інших

напрямів, врешті-решт, демонструють свою певну упередженість. Однак невизначеність майбутнього змушує їх звертатися до фактора часу як вирішального підтвердження ефективності (чи неефективності) впливу теорії на економічну політику і практику.

2.2 Поняття ринкової інфраструктури та її функції

Інститути належать до найважливіших елементів ринкової інфраструктури. Тому, перш ніж аналізувати процес формування інститутів, потрібно чітко уявляти місце інститутів у ринковій інфраструктурі (РІС). Що ж таке інфраструктура?

Інфраструктура в будь-якій соціально-економічній системі — це сукупність елементів, що забезпечують безперервне функціонування взаємозв'язків об'єктів і суб'єктів цієї системи. Крім забезпечуючої функції, інфраструктура одночасно виконує регулюючу функцію, певним чином впорядковуючи взаємодію елементів самої системи.

Ринкова інфраструктура (РІС) — це сукупність елементів, що забезпечують безперервне багаторівневе функціонування господарських взаємозв'язків і взаємодію суб'єктів ринкової економіки і регулюють рух товарно-грошових потоків.

Кожна з її двох функцій, виділених вище, характеризується певними рисами або властивостями.

Забезпечуюча функція по самій своїй суті є функція внутрішня, що характеризує суть і безпосереднє призначення інфраструктури. Вона носить *пасивний характер*. Ринкова інфраструктура, як підсистема усєї економіки, надає останній умови і можливості для виконання своїх функцій (передусім таких, як оптимальна акумуляція ресурсів і створення з них продуктів господарської діяльності), безпосередньо не беручи участь в створенні продукту. Цю функцію можна класифікувати також, як пряму, оскільки формування адекватної інфраструктури — одна з безпосередніх і обов'язкових умов існування і розвитку економічної системи.

Регулююча функція виростає із забезпечуючої, є її продовженням, але має інші прямо протилежні властивості. Передусім, вона носить *зовнішній характер*. Незважаючи на те, що інфраструктура є підсистемою економічної системи, вона (підсистема) існує як би над процесом взаємодії господарюючих суб'єктів, як деяка даність: без неї вони, з одного боку, не можуть взаємодіяти, але, з іншого боку, при певних обставинах вона здатна впливати вельми істотним чином на весь процес відтворення. В цій своїй якості *дана функція є активною*, що особливо помітно в перехідних економічних системах. Нарешті, за своєю природою вона є функція зворотної дії, сигналізуючи економіці про ті або інші проблеми у сфері безпосереднього створення продукту.

Обидві функції нерозривно пов'язані і не можуть реалізуватися одна без іншої. *Результатом їх взаємодії є цілком певний синтетичний ефект, який можна визначити як оптимізацію руху товарно-грошових потоків*. У процесі забезпечення і регулювання цього руху інфраструктура сприяє досягненню відповідності між суспільними потребами в товарах і послугах і здатністю процесу виробництва задовольняти їх в необхідних масштабах.

Описані вище функції розкривають те, що повинна робити ринкова інфраструктура, але не визначають її природу. З точки зору свого походження, або природи, *ринкова інфраструктура є не що інше, як інституціоналізована транзакція*. Такий підхід виходить з товарно-грошової природи ринкової економіки, яка являє собою потоки товарів, ресурсів і грошових коштів, що безперервно рухаються через посередництво операцій (транзакцій), що також безперервно здійснюються.

В свою чергу, транзакції укладаються і виконуються через посередництво цілої системи інститутів, які вплетені в тканину економічної системи і утворюють її інфраструктуру. Розвиненій ринковій економіці властива і відповідна мережа інститутів. Звичайно, в принципі транзакції можуть здійснюватися і без використання інститутів (це можливе, зокрема, тільки на початкових етапах переходу до ринку, коли відповідний інститут ще не сформувався). Але рано або пізно транзакції, що безперервно повторюються, неминуче породжують і відповідні інститути. Тому

РІС і виступає інституціоналізованою формою трансакцій. З цього виходить, що першим елементом РІС якраз і є відповідні інститути.

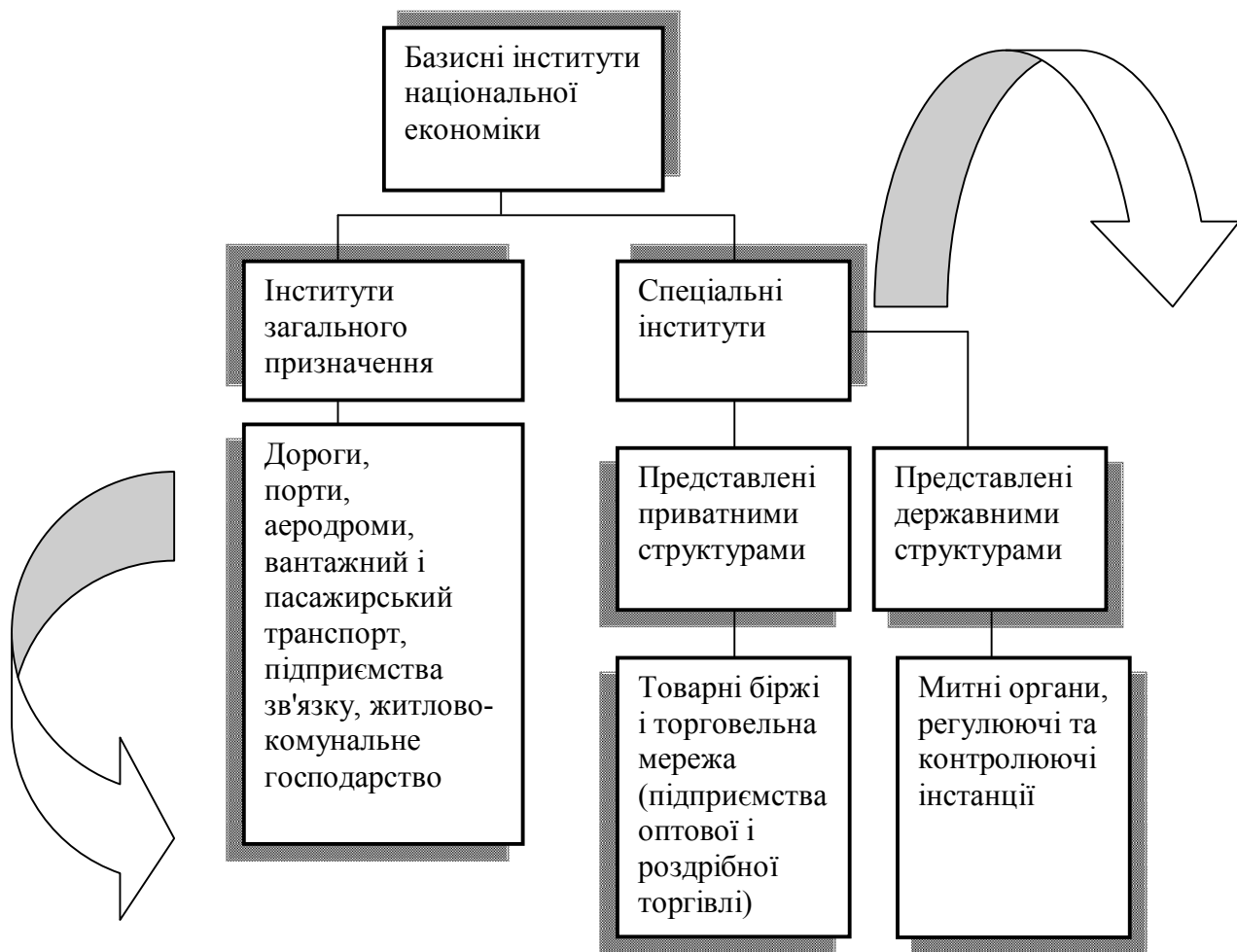
2.3 Види базисних інститутів

Базисні інститути можна поділити на дві групи – *інститути загального призначення і спеціальні інститути*.

Діяльність *інститутів загального призначення* звичайно не зводиться до виконання тієї або іншої функції тільки в складі РІС, а передбачає також участь в реалізації задач і цілей інших підсистем, особливо якщо врахувати, що багато які з цих підсистем належать державі і використовуються не тільки бізнесом у комерційних цілях. Відповідні інститути орієнтовані на переважне «прокачування» або товарних, або грошових потоків.

1. *Товарні потоки і потоки послуг* циркулюють як між виробниками, так і між виробниками і споживачами. До числа *основних загальних інститутів РІС* належать: дороги (автомобільні і залізні), порти (річкові, морські), аеродроми, вантажний і пасажирський транспорт (залізничний, морський, річковий, автомобільний, повітряний, трубопровідний, метрополітен), в тому числі в містах, склади (в тому числі митні), підприємства зв'язку, житлово-комунальне господарство (рис.2.1). З відомою часткою умовності до загальних інститутів можна віднести підприємства, що випускають засоби сполучення і обладнання для складів, портів і т. ін. Характер цієї частини інститутів робить можливим не тільки їх військове використання державою у разі необхідності (звідси – зацікавленість держави в їх розвитку), але і, в умовах конверсії ВПК, їх приватизацію або комерційне використання державою.

Спеціальні інститути представлені як приватними структурами, провідну роль серед яких грають товарні біржі і торговельна мережа (що включає підприємства оптової і роздрібною торгівлі), так і державою в особі митних органів та інших регулюючих і контролюючих інстанцій.

Товарні потоки і потоки послуг

Рис.2.1. Класифікація базисних інститутів національної економіки діючих в сфері товарних потоків

2. *Грошові потоки* проходять через відповідні *фінансово-кредитні інститути*, які внаслідок самої природи грошових потоків існують тільки в ринковій економіці. Грошова форма капіталу є самою універсальною і знеособленою, яка пронизує і об'єднує всі сторони і сфери життя сучасного суспільства. При характеристиці інститутів грошового ринку більш доцільно провести відмінність між *приватними і державними інститутами* (рис.2.2), тобто розмежувати їх за критерієм форми власності, а не

функціональної широти (тобто розподілу на загальні і спеціальні, як у випадку з інститутами товарного ринку).

Рис. 2.2. Фінансово-кредитні інститути національної економіки

З *приватних інститутів* ключову роль у фінансово-кредитній системі відіграють банки як *універсальні інститути грошового ринку*. Розвиненим елементом сучасної РІС є небанківські фінансово-кредитні інститути, що носять в більшій мірі не універсальний, а спеціалізований характер. Серед них виділяються страхові компанії та пенсійні фонди, існування яких сприяє оптимізації розвитку ринкової економіки завдяки зменшенню ризику підприємницької діяльності. У підсистемі фондового ринку виділяються фондові біржі і фінансові посередники – торговці

цінними паперами, інвестиційні фонди і компанії, трастові компанії, позабіржові торгово-інформаційні мережі, реєстратори, депозитарії, зберігання та ін.

Держава в цій частині РІС представлена передусім центральним банком і податковими службами.

Кажучи про інституційну складову РІС, потрібно також відзначити особливу роль такого елемента інфраструктурного забезпечення ринку ресурсів, як *інститути ринку праці*. Їх розвиток безпосередньо пов'язаний з однією з ключових макроекономічних проблем – забезпеченням повної зайнятості. Слід, однак, підкреслити, що механізм функціонування цього сектора РІС не можна зводити до діяльності державних служб працевлаштування і перепідготовки кадрів, оскільки соціальна політика сучасної держави не вичерпується боротьбою з безробіттям, а орієнтована на створення усього комплексу умов для розвитку людини, включаючи системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти, культури – як приватні, так і державні. Тут можна говорити, з одного боку, про службу перепідготовки кадрів як про елемент РІС, який, з іншого боку, одночасно входить до складу соціальної інфраструктури, відносно самостійної і орієнтованої не тільки на потреби суто ринкового, приватного сектора економіки, але і на так званий суспільний сектор.

Інформаційна складова виконує важливу роль – вона забезпечує зв'язок РІС із зовнішнім середовищем, яким для неї виступає вся інша частина економічної системи. Але інформація йде не тільки з РІС зовні, а і повертається зворотню в її інститути. Здійснюється безперервний обмін інформацією між підсистемами, який не може бути нейтральним процесом, а є безперервним їх взаємним пристосуванням. Тут виникає необхідність періодичного закріплення сигналів прямого і зворотного зв'язку – як для надання стійкості роботі систем, так і для фіксації досягнутого оптимуму. Формою реалізації такого закріплення служить нормоутворення, регламентація діяльності самих інститутів. Через інформацію та її безперервну циркуляцію здійснюється контроль за мірою інституційності самого інституту, і це стає можливим тільки через посередництво нормоутворення. Придатність або непридатність

самого інституту, рівно як і міра його відповідності потребам економіки, не може бути визначена інакше, як через регламентацію його діяльності і контроль (передусім, з боку держави).

З цієї об'єктивної необхідності виростає третій елемент сучасної РІС – законодавство, яке регулює функціонування ринкової економіки і регламентує як діяльність інститутів, так і поведінку господарюючих суб'єктів взагалі, і яке, по суті, задає "правила гри" в ринковому середовищі. Сьогодні ні у кого вже не викликає сумніву, що якість розробки нормативної бази підприємництва надає безпосередній (на жаль, часто негативний) вплив на ефективність функціонування української економіки. Таким чином, внутрішній зміст РІС доповнюється її зовнішнім змістом – нормоутворенням. Але на цьому не можна зупинитися, характеризуючи склад її елементів. Як можна помітити, всі три її попередніх елемента носять неживий характер, позбавлені людського виміру. І якщо на цьому характеристику РІС завершити, то проблему створення сучасної РІС можна було б вирішити досить просто: треба було б лише пересадити на наш ґрунт інститути, інформаційні мережі і законодавчі норми, які добре зарекомендували себе в розвинених країнах. До речі, приблизно так досі й чинять суб'єкти, що формують економічну політику в Україні протягом всіх років її державної самостійності. А результати принципово інші, ніж у свій час були при впровадженні відповідних елементів у розвинених країнах.

Ментальність. Однією з причин цього є ігнорування наявності четвертого цілком реального елемента РІС – ринкового мислення і поведінки населення, його готовності додержуватись правил і закономірностей функціонування ринку. Це той самий суб'єктивний елемент РІС, ігнорування якого призводить до небажаних наслідків для ринкових перетворень у перехідних економічних системах, до яких належить і економічна система України. Включення його до складу РІС завершує характеристику її зовнішнього змісту, перетворює її в цілісний організм, в об'єкт ефективного управління.

Отже, розглядаючи зміст РІС, слід виділити 4 взаємопов'язані складові: інституційну, інформаційну, нормоутворюючу і

ментальну, які в своїй сукупності характеризують як її внутрішній зміст, так і її зовнішній вираз.

Контрольні запитання:

1. Які Ви знаєте школи світової економічної думки?
2. Розкрийте сутність неокласичної економічної концепції. Хто був її прихильником?
3. Який внесок зробив Дж. М. Кейнс в розвиток економічної теорії?
4. Характеризуйте такий напрям сучасної економічної думки як інституціоналізм.
5. Дайте визначення поняттю ринкової інфраструктури та назвіть її функції.
6. Наведіть приклад базисних інститутів.

Завдання на самостійну роботу.

1. Які базисні інститути сформувалися та діють в Україні? Чим вони відрізняються від інститутів економічної системи інших держав?
2. Дайте характеристику такому елементу ринкової інфраструктури як ментальність. Які особливості цього елемента характерні для ринкової інфраструктури, що сформувалася на цей час в Україні?

Література: [1; 9; 14; 23; 28].

ТЕМА 3

ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1 Сутність теорії добробуту

3.2 Напрями розвитку теорій держави добробуту

3.1 Сутність теорії добробуту

В економічній науці Заходу напрямок, що вивчає проблематику економічної ефективності ринку та соціальну привабливість альтернативних економічних рішень, окреслює шляхи підвищення суспільної корисності, отримав назву «економіка добробуту». Економіка добробуту описує умови економічного оптимуму в суспільстві та його підсистемах, досліджує загальну ефективність економіки, а також її частин, включаючи розподіл вироблених в суспільстві благ. Особи й інституції, що проводять економічну політику, для досягнення оптимальних результатів можуть користуватися різними інструментами – податками, тарифами, ліцензіями, квотами, ставками позичкового процента тощо. Все це об'єднує економічну поведінку, суспільну кооперацію, соціальні процеси та політику, а також потребує відповідних засобів математичного моделювання, які давали б змогу досліджувати суспільне агрегування політичних та соціальних механізмів із нормативними економічними рішеннями.

Відмінні ознаки позитивного та нормативного підходів до дослідження явищ та процесів, які відбуваються в економічних системах (згідно поглядів американського економіста Фріца Махлупа) визначаються тим, що предметом нормативної економіки є прийняття рішень, які ґрунтуються на оціночних судженнях - вона стосується того, що має бути, на відміну від позитивної економіки, яка дає змогу науково пояснити функціонування економіки та стосується того, що є, або того, що може бути. Прихильниками позитивного погляду на дослідження соціально-економічних процесів є Й.Шумпетер, Ф.Гайек, М.Фрідмен, тоді як

адептами нормативної думки виступають А.Вагнер, Р.Ноузік, Дж.Роулз.

Після Другої світової війни в аналізі суспільних процесів в широкому розумінні, що охоплює економічні, соціальні і політичні явища з їх взаємозв'язком між собою, виокремилися два напрямки. Перший пов'язаний з теорією ігор, яка після появи фундаментальної праці Дж. фон Неймана і О.Моргенштерна "Теорія ігор і економічна поведінка" в 1943 р. за порівняно короткий час довела свою дієвість як інструмент дослідження економічної поведінки, суспільної кооперації та стратегічного аналізу. Другий напрямок виник на основі запропонованої К.Ерроу на початку 50-х рр. ХХ століття теорії колективного вибору й індивідуальних оцінок, що відкрив нові можливості в дослідженнях агрегування політики з економічними рішеннями. Значною мірою ці напрямки розвивалися незалежно, хоча і виникли окремі розділи досліджень, де вони досить плідно взаємодіють.

Теорія добробуту виходить з того, що безліч рішень суспільної важливості не можуть прийматися на основі лише ринкових механізмів через те, що тоді кооперативні механізми не будуть ефективно задіяні при децентралізованих діях агентів. До найхарактерніших прикладів належать принципи справедливості розподілу витрат і благ в суспільстві, виробництво колективних благ, ціноутворення в природних монополіях, соціально-економічні рішення, які приймаються через процедури голосування. Для виправлення відповідних недоліків ринкових механізмів прихильники економіки добробуту пропонували безліч різних нормативних підходів та прагнули переконати тих, хто приймає рішення в їх реальність.

3.2 Напрями розвитку теорій держави добробуту

На сьогодні склалися три напрямки розвитку теорій держави добробуту: 1) функціональна теорія держави добробуту (ґрунтується на понятті громадянства та необхідності розширення громадянських прав, що є основою рівності); 2) економічна теорія

державної політики (базується на пристосуванні економічної ліберальної теорії М.Фрідмена під макроекономічні дослідження державних витрат, на основі чого вивчається взаємозв'язок індустріального розвитку та існування владних еліт); 3) плюралістична теорія способів формування політики (досліджуються процеси формування влади та політики, підкреслюється факт, що в суспільстві виникають конфлікти сторін, а громадяни мають можливість висловлювати свою думку через демократичні вибори).

Діяльність держави добробуту охоплює дві основні сфери: а) активність щодо виробництва послуг соціального сервісу (соціальний захист, лікарняний догляд, соціальна допомога, допомога в отриманні освіти та житла, система ув'язнення) у випадках, якщо індивіди та їх сім'ї знаходяться в особливих обставинах або відчують життєві труднощі; б) державне регулювання приватної діяльності, яка безпосередньо змінює життєві умови окремих соціальних груп (податкова політика, захист споживання, впровадження освітніх програм).

Концепція держави добробуту побудована на ідеї велферизму – переконанні, що за своїм призначенням уряд повинен взяти на себе матеріальне забезпечення людей, які самотійно неспроможні забезпечити належний рівень власного існування (“приватизувати бідноту”). Проте бюджетне фінансування державних програм, які забезпечують безкоштовне для споживачів користування основними суспільними благами, неминуче призводить до суттєвою розростання державних функцій та обсягів бюджетних витрат, що входить в протиріччя з вимогами ліберальної економіки й принципом “природного порядку”.

Автор “Економічної теорії добробуту” Артур Пігу проблему суспільного добробуту зводив до росту багатства, оскільки “неможливо збільшити частку бідних в національному багатстві не збільшуючи водночас усього національного дивіденду”.

Економічний добробут А. Пігу визначав як частину загального добробуту, яка може бути виміряна за допомогою грошей. Проте економічний добробут не слугує показником добробуту в цілому.

Кінець ХХ - початок ХХІ століття стали етапом зламу й трансформації уявлень про роль держави добробуту, чому сприяла як фіскальна криза держави благоденства внаслідок непосильності навіть для найбагатших країн фінансувати завищені соціальні зобов'язання перед своїм населенням, так і глобалізація суспільного життя в усіх його проявах. Сьогодні більшість країн світу постали перед фактом необхідності перерозподілу повноважень й фінансових ресурсів між центральним урядом та органами місцевого самоврядування на користь останніх під гаслом “наближення уряду до людей”. Західні демократичні держави є комплексними структурно-адаптивними системами, що складаються з підсистем меншого порядку (штатів, земель, кантонів, департаментів тощо), в склад яких входять більш дрібні саморегульовані адміністративно-територіальні одиниці. Роль центральних органів влади та управління, як правило, обмежується трьома головними функціями: задовольняти невідповідні для суб'єктів господарювання, проте необхідні приватні й суспільні потреби; створювати умови для ефективного підприємництва, гарантувати легітимність та захист власності; забезпечувати особистість, суспільство, державу.

Рівновага між можливостями та провалами ринку й держави, оптимальне співвідношення між централізацією та децентралізацією бюджетних ресурсів об'єктивно сприяють формуванню системи змішаної економіки. Американський соціолог Френсіс Фукуяма стверджує, що в країнах Заходу давно утворилась “універсальна держава”, яка не орієнтується односторонньо на ринкові сили або урядову владу. Якщо в сфері господарювання доцільно обмежувати “бюрократичну енергію” офіційних установ та стимулювати приватну ініціативу то під кутом зору забезпечення прав і свобод, соціальних гарантій, національної безпеки, правового захисту власності держава не має альтернативи.

Функціонування змішаної економіки на ідеях держави загального добробуту спричиняє серйозні макроекономічні наслідки, оскільки затрати на реалізацію соціально-економічних цілей не повністю відображаються в цінах і, отже, фінансуються через бюджетний механізм за рахунок податків (в основу

фіскально-бюджетної структури держави загального благоденства закладені перерозподільчі фінансові процеси, за допомогою яких вирішуються проблеми стимулювання ефективності виробництва, стримування інфляції, забезпечення рівня зайнятості, фінансової підтримки окремих галузей економіки та вразливих категорій населення). Діяльність держави благоденства породжує важливу проблему – неможливість забезпечення очікуваного обсягу і якості послуг через обмеженість бюджетних ресурсів (надмірне розростання держави добробуту може завершитися руйнуванням її економічної основи). Тому в останні роки функції держави загального добробуту помітно модифіковані, масштаби перерозподільчих процесів скорочені за рахунок копіювання державним сектором ринкових підходів.

Економіка добробуту відрізняється від приватно-ринкового господарювання тим, що торкається матеріального інтересу суспільства як цілого, а не окремих фізичних чи юридичних осіб. В арсеналі засобів реалізації політики суспільного добробуту на першому місці знаходяться публічні фінанси. Дж. Б'юкенен скептично ставиться до держави добробуту, зауважуючи, що “сучасним економістам не варто було б давати такі поради, практично здійснимі хіба що марнотратним диктатором; краще б вони звернули увагу на систему, в якій приймаються політичні рішення”. Вчений зауважує, що в основі політичної економії соціального благодійництва за рахунок податкоплатників знаходиться економічний інтерес у формі політичної ренти. Коли бідні в порядку “націоналізованого розподілу” отримують виплати з бюджету, нічого не даючи взамін, порушується основоположний принцип еквівалентності обміну. Західною соціологічною наукою доведено, що соціальна сфера — це політизована економіка, де рішення мало залежать від економістів. Проте держава загального добробуту як ідея і модель державотворення зберігає значну політичну підтримку, маючи переконливе теоретичне обґрунтування. Дж.Гелбрейт, наприклад, вважав, що держава в сучасному західному суспільстві активно стримує соціальне розшарування, що забезпечує суспільну стабільність.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст терміну «економіка добробуту»
2. Назвіть відмінні ознаки позитивного та нормативного підходів до дослідження явищ та процесів, які відбуваються в економічних системах
3. В чому сутність теорії добробуту?
4. Чим відрізняється економіка добробуту від приватно-ринкового господарювання?

Завдання на самостійну роботу.

1. Яка роль в теорії добробуту відводиться державі? Характеризуйте та дайте оцінку державному впливу на економіку України
2. Які соціальні програми, що діють на цей час в Україні Вам відомі?

Література: [1; 13; 14; 15; 23].

ТЕМА 4

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

4.1 Сутність та структура економічного потенціалу

4.2 Методики визначення економічного потенціалу

4.1 Сутність та структура економічного потенціалу

Економічний потенціал країни – ресурси країни, що при повному їхньому використанні дозволяють виробити максимальний валовий національний продукт (ВНП). Складовими економічного потенціалу країни є її природно-ресурсний, виробничий, трудовий, науково-технічний, експортний потенціал.

Природно-ресурсний потенціал характеризує природні багатства країни, уже залучені в господарський оборот, а також доступні для освоєння при даних технологіях і соціально-економічних відносинах.

Виробничий потенціал утворюють матеріально-сировинні і трудові ресурси. Це - засоби виробництва (будинки, спорудження, устаткування), технології, робочі й інженерно-технічні кадри.

Трудовий потенціал - трудові ресурси країни. Його обсяг і якість визначаються чисельністю активного працездатного населення, освітнім і професійно-кваліфікаційним рівнем останнього.

Трудовий потенціал держави – це така соціально-економічна категорія під якою слід розуміти сукупність якісних та кількісних характеристик трудових ресурсів, які визначають максимальні можливості щодо виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції та надання послуг відповідно до попиту товарних ринків; розвитку інфраструктури, сфери освіти і мистецтва, активізації інноваційної діяльності.

Науково-технічний потенціал – наробітки, якими володіє країна в області науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НИОКР). Це - досягнення фундаментальної і прикладної

науки, відкриття і винаходи, нові технології, дослідно-експериментальна база, а також науково-технічні і конструкторські кадри високої кваліфікації. Науково-технічний потенціал країни - головний важіль розвитку сучасної економіки.

Експортний потенціал – здатність національної економіки виробляти продукцію, конкурентноздатну на світових ринках, і експортувати її в достатніх обсягах за світовими цінами.

4.2 Методики визначення економічного потенціалу

Кожна країна має визначений економічний потенціал, що полягає в рівні розвитку виробництва, наявності природних і матеріальних ресурсів і людського потенціалу. Будь-яка економічна система виробляє засоби виробництва (інвестиційні товари) та предмети споживання (споживчі товари і послуги).

Економічний потенціал країни (ЕРІ) дорівнює сумі її матеріальних і людських ресурсів.

Матеріальні ресурси поділяються на капітал - усі виробничі засоби виробництва (устаткування, машини, інструменти, складські, транспортні засоби, енергетичні мережі і т.д.) – і на земельні ресурси, до яких відносяться всі природні ресурси, що застосовуються у виробничому процесі (сировина, матеріали, корисні копалини, орні землі, ліси, водні ресурси).

Людські ресурси - це трудові ресурси, охоплюють усі фізичні і розумові здібності людей, що застосовуються у виробництві товарів і послуг. Тоді можна записати:

$$EP = K + 3R + L ,$$

де K - капітал або засоби виробництва;

3R - земельні ресурси або матеріальні витрати (сировина, матеріали, природні ресурси);

L - трудові ресурси або витрати праці.

З урахуванням видів вироблених товарів і послуг (інвестиційні або споживчі) економічний потенціал країни буде дорівнює:

$$EP = (KI + 3RI + LI) + (KP + 3RP + LP),$$

де $(KI + 3RI + LI)$ - ресурси для виробництва інвестиційних товарів або засобів виробництва;

$(KP + 3RP + LP)$ - ресурси для виробництва предметів споживання.

Перебіг ресурсів з ресурсів для виробництва інвестиційних товарів (послуг) у ресурси для виробництва споживчих товарів (послуг) і навпаки, вносить відповідні зміни у виробництво цих товарів (послуг).

Будь-яка країна має якийсь початковий капітал K_0 , що використовується для виробництва товарів і послуг. Для виробництва ВВП у вартість товарів і послуг включається не весь капітал, а тільки якась його частина, рівна сумі на його відновлення за період виробництва ВВП, тобто сумі амортизаційних відрахувань (A). Необхідно відзначити, що капітал визначає рівень розвитку виробництва (рівень технології, продуктивність, якість, матеріало- і енергоємність), тому постійний розвиток і удосконалення капіталу - неодмінна умова розвитку економічного потенціалу країни. Відновлення, приріст і розвиток капіталу здійснюється за рахунок амортизаційних відрахувань на його відновлення (A) і доходів, що йдуть на приріст капіталу.

Земельні ресурси і витрати праці включаються у вартість товарів і послуг в обсязі їхніх реальних витрат, тому можна записати:

$$EP = A + 3R + L = PQS_{\max},$$

де PQS_{\max} - максимальний обсяг виробництва, що може забезпечити економіка.

Обсяг виробництва (PQS) може споживатися домогосподарствами (C), бізнесом (Ig), державою (IG, G), закордоном (XE) і може бути незатребуваний, отже:

$$EP = A + 3R + L = PQS = C + Ig + IG + G + XE + S = \text{ВВП},$$

де S - заощадження або незатребуваний обсяг виробництва.

На економічний потенціал країни може впливати й імпорт товарів і послуг (XI). З одного боку, імпорт нових технологій і нового високопродуктивного обладнання (інвестиційних товарів і послуг, що збільшують капіталоемність економіки) приводить до

підвищення ефективності економічної системи. З іншої сторони відзначимо, що придбання імпортованих споживчих товарів і послуг населенням здійснюється за рахунок чистих доходів населення у виді оплати праці, доходів від ренти й інших доходів, що є однією із складових L (витрат праці):

$$L = ЗП = ЧЗП + TR,$$

де $ЗП$ – доходи населення у виді заробітної плати або оплати праці, від ренти й ін;

$ЧЗП$ – чисті доходи – заробітна плата й інші доходи за винятком податків;

TR – податки з доходів.

Імпорт товарів і послуг у країну визначається за формулою:

$$XI = XIK + XI3 + XIП,$$

де XIK – закупівля по імпорту засобів виробництва (капіталу);

$XI3$ – закупівля по імпорту земельних ресурсів;

$XIП$ – закупівля по імпорту предметів споживання або споживчих товарів і послуг.

Для визначення економічного потенціалу країни з урахуванням імпортованих операцій використовуємо наступні формули:

1) $A = AH + AI$ – збільшення амортизації за рахунок придбаного по імпорту капіталу, AH – амортизація капіталу, виробленого національними виробниками;

2) $3RH = 3R + 3RI$ – де $3RI = XI3R$ – витрати земельних ресурсів у національній економіці складаються з земельних ресурсів вітчизняних виробників і витрат національних виробників і витрат земельних ресурсів, придбаних по імпорту;

Економічний потенціал країни з урахуванням імпортованих операцій буде дорівнює:

$$EP = AH + AI + 3RH + L - XIП = PQDH - XIП = PQSH - XIП = RH + S - XIП = C + Ig + IG + G + XE + S - XIП = Y - XIП = ВВП - XIП.$$

З наведеної формули визначення економічного потенціалу національної економіки з урахуванням закупівель товарів і послуг по імпорту впливає, що:

- покупка імпортованих предметів споживання або споживчих товарів веде до зниження обсягу національного виробництва й економічний потенціал країни зменшується;
- придбання необхідних засобів виробництва (капіталу) по імпорту повинне привести до збільшення економічного потенціалу країни за умови, що національній економіці не вигідно або вона не здатна робити дані засоби виробництва (виробництво капіталу, як і земельних ресурсів, національною економікою – це додаткові робочі місця, збільшення доходів населення, збільшення сукупного попиту і збільшення сукупної пропозиції);
- придбання необхідних земельних ресурсів по імпорту для виробництва товарів і послуг повинне також привести до росту економічного потенціалу країни, але також за умови, що національній економіці не вигідно або вона не має можливості виробляти дані земельні ресурси.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення економічній категорії "економічний потенціал".
2. Назвіть та характеризуйте складові економічного потенціалу країни.
3. Як можна визначити величину економічного потенціалу?

Завдання на самостійну роботу.

1. За якими показниками можна характеризувати чи оцінити економічний потенціал країни?
2. Дайте загальну оцінку економічному потенціалу України.

Література: [1; 4; 5; 16; 18; 19].

ТЕМА 5

ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

5.1 Функції держави в ринковій економіці

5.2 Методи державного впливу на ринкову економіку

5.1 Функції держави в ринковій економіці

Держава є передусім політичним регуляторним механізмом. Це інституція, яка має публічну владу та спеціалізований апарат регулювання суспільних відносин. [6, с.264].

Головне завдання держави полягає в поєднанні інтересів особи, колективів та суспільства, забезпеченні владного регулювання при збереженні саморегулювання та саморозвитку суспільства.

У ринковій економіці держава відтворює умови конкуренції виступає покупцем продукції, є суб'єктом, який несе грошові витрати, усуває причини порушень у роботі ринкового механізму.

Регулюючі функції держави в ринковій економіці зводяться до трьох основних – законодавчої, стабілізуючої, розподільчої..

Законодавча функція передбачає, що держава розробляє систему економічних, соціальних та організаційно-господарських законів і постанов, які встановлюють певні «правила гри», тобто правові засади ринкової економіки, таким чином, гарантуючи однакові права й можливості для суб'єктів усіх форм власності і господарювання.

Стабілізуюча функція держави полягає у підтриманні високого рівня зайнятості та цінової рівноваги, а також у стимулюванні економічного зростання. Для цього держава:

- 1) визначає цілі, напрями і пріоритети економічного розвитку, виділяє відповідні ресурси для їхньої реалізації, використовує грошово-кредитні та бюджетно-податкові важелі;
- 2) бере на себе організацію пропозиції грошей;
- 3) забезпечує зайнятість населення і стабільний рівень цін, проводячи відповідну фіскальну політику і кредитно-грошову політику, спрямовану на запобігання інфляції та безробіттю.

Розподільча функція пов'язана, з одного боку, з досягненням більш справедливого розподілу доходів у суспільстві, а з другого – з більш ефективним розміщенням ресурсів у ринковій економіці. Для здійснення цієї функції, яка сприяє виправленню певних недоліків ринкової системи, держава:

- 1) здійснює перерозподіл коштів груп населення, які мають високі доходи, на користь непрацездатних і малозабезпечених, проводячи відповідну фіскальну політику, політику регулювання цін;
- 2) устанавлює і контролює мінімальний розмір заробітної плати;
- 3) бере на себе функцію забезпечення суспільними благами, у виробництві яких приватні та колективні суб'єкти не зацікавлені, однак без цих благ не можливе існування суспільства.

Держава відіграє також важливу роль у регулюванні зовнішньоекономічних відносин і валютного ринку, міграції капіталів і робочої сили, контролюванні платіжних балансів. Це сприяє стабілізації національної економіки і розвитку світового господарства.

Виконання державою регулюючих функцій в умовах ринкової економіки забезпечує досягнення балансу економіки на макрорівні, проведення ефективної грошово-кредитної політики, соціальний захист малозабезпечених верств населення. Без регулюючого впливу держави не можна здійснити структурні перетворення, модернізацію матеріально-технічної бази деяких галузей.

5.2 Методи державного впливу на ринкову економіку

Існують різні методи державного регулювання ринкової економіки, які можна об'єднати у дві групи: адміністративні (прямі) та економічні (непрямі). Застосування цих методів залежить від соціальних, економічних, історичних, політичних умов, стану розвитку та структури економіки країни. Через це механізм державного регулювання економіки у кожній країні має свої особливості.

Держава як гарант економічних свобод здійснює адміністративний вплив на ринок на всіх рівнях управління – від муніципального до федерального (від районного до загальнодержавного). Основні методи безпосереднього регулювання державою ринку наведено на рис.5.1.

Рис.5.1. Адміністративні (прямі) методи державного впливу на ринкову економіку

Організуючий вплив па ринок держава здійснює передусім через розробку законів і контроль за їх дотриманням усіма господарюючими суб'єктами. До основних методів державного впливу належать: антимонопольне законодавство, контроль за цінами, а також за якістю продукції, через систему державного ліцензування на виробництво окремих товарів; обмеження вивезення деяких товарів в інші країни.

Держава виступає гарантом грошової одиниці, здійснює контроль за обігом грошей. Уряд щороку визначає мінімальний розмір заробітної плати, що сприяє регулюванню ринку праці.

Для того, щоб захистити внутрішній продовольчий ринок, держава вводить обмеження на ввезення певних товарів, наприклад значно підвищує ставки мит, або запроваджує більш дієві

інструменти захисту – компенсаційні збори, розмір яких визначають як різницю між внутрішньою ціною імпортованого продукту і ціною на ринку, з якого він надходить. Їх встановлюють для досить широкого переліку товарів, передусім для тих, які у достатній кількості виробляються в країні.

Держава є прямим ринковим агентом, що дає їй змогу безпосередньо впливати на ємність і структуру ринку, а також визначати нові організаційні форми його функціонування. У сучасних розвинених країнах держава є великим власником (їй належить 10 – 35 і більше відсотків основних виробничих фондів), зосереджує у своїх руках не тільки галузі інфраструктури, а й частину засобів виробництва.

Особливу увагу держава приділяє виробництву суспільних благ. Обираючи стратегію регулювання, вона може здійснювати виробництво цих благ безпосередньо на державних підприємствах. Також можуть застосовуватись і непрямі методи регулювання, тобто держава виступає посередником між споживачем і виробником благ.

Регулюючий вплив на ринкову економіку держава здійснює через *індикативне планування* – засіб координації господарської поведінки економічних суб'єктів. У такому плануванні, що відображує цілі та пріоритети соціально-економічної політики держави, використовуються показники, які мають характер рекомендацій. Індикативний план здійснюється суб'єктами ринку через систему економічних та правових регуляторів, які, з одного боку, стимулюють ці суб'єкти, а з другого – дають можливість розв'язати найважливіші соціально-економічні проблеми країни (стримування інфляції, соціальний захист населення, зменшення безробіття, структурні зміни в економіці). Такі плани виконують роль специфічних середньо- і довгострокових договорів на виконання цільових програм розвитку, зокрема соціальних. До останніх належать: програма охорони здоров'я населення, зміна характеру, умов і змісту праці, розвиток духовної сфери, відновлення екологічної рівноваги тощо.

Найбільшого розвитку державне регулювання у сфері економічної політики набуло у Франції, Японії, Швеції, Південній

Кореї. До найважливіших державних інструментів регулювання економіки Франції належать поточне прогнозування і стратегічне планування. Для задоволення загальнодержавних потреб у державному секторі економіки застосовують плановий контракт, а у приватному – державне замовлення.

В Японії як регулюючий засіб широко використовують економічне планування. У повоєнний період таких планів було 11.

У Швеції особливу увагу приділяють проблемам соціального регулювання та соціального забезпечення, завдяки чому тут найвища зайнятість населення, безробіття становить 1–2 % працездатного населення.

У Південній Кореї регулюючі заходи передбачають досягнення фінансово-грошової збалансованості. Навіть у роки значних економічних потрясінь (1970–1971, 1974–1975, 1979–1981) грошовий обіг, інфляція або дефіцит державного бюджету не виходили з-під контролю, що досягалося завдяки державній монополії в кредитно-фінансовій сфері. Національна економіка Кореї надійно захищена від припливу іноземної валюти.

Для усунення негативних наслідків інфляції держава використовує метод прямого регулювання цін. Ці заходи вживають щодо енергоносіїв, громадського транспорту, телефонного зв'язку, проїзду автодорогами, продукції оборонної сфери. Значну увагу держава приділяє цінам на продукти харчування і послуги населенню, встановлюючи їх граничний рівень.

Для усунення негативних наслідків економічної діяльності держави може використовувати методи прямого адміністративного впливу, встановлюючи певні стандарти у відповідних виробництвах, граничні норми викидів шкідливих речовин в атмосферу, забороняючи застосування технологій, що загрожують здоров'ю людей, консервуючи певну частину національних ресурсів тощо.

Основні методи непрямого регулювання економіки державою наведено на рис.5.2.

Одним із найефективніших регулюючих засобів є податки. У різних країнах існують неоднакові підходи до класифікації податків, проте законодавством усіх країн передбачено, що

громадяни зобов'язані віддавати частину своїх доходів на загальнодержавні потреби.

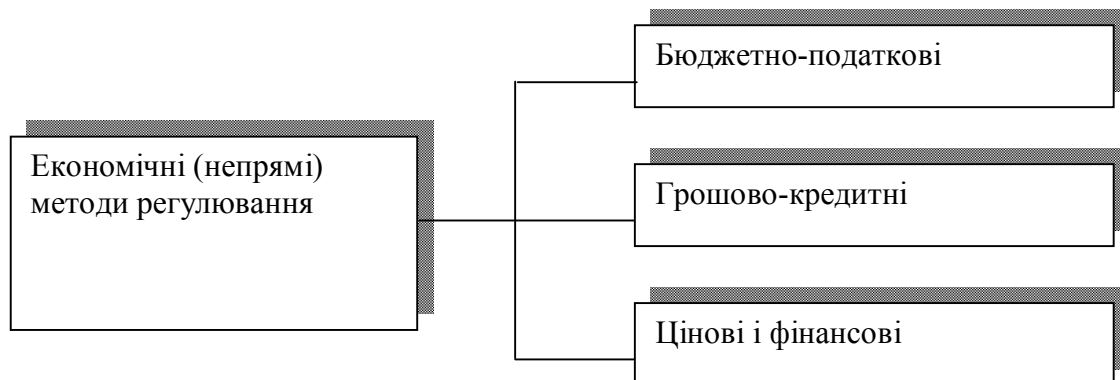

Рис. 5.2. Основні методи непрямого регулювання економіки державою

Є два суб'єкти оподаткування – фізичні та юридичні особи. Об'єктами оподаткування фізичних осіб є доход, майно і земля, юридичних осіб – прибуток, майно і земля.

Сьогодні європейець у середньому витрачає на податки 45–48 % свого доходу. У більшості країн світу юридичні особи, що ведуть підприємницьку діяльність, сплачують до бюджету 48–52 % одержаного прибутку.

Через систему оподаткування, яка передбачає прямі (прибутковий податок із населення, податок із корпорацій), непрямі (акцизи, податок на додану вартість, митні збори) та інші (податок на нерухоме майно, спадщину, землю) податки, держава формує бюджет, обсяг якого становить 1/3–1/2 національного доходу.

Частина коштів державного бюджету спрямовується на розвиток певних галузей, виробництво деяких товарів і продуктів харчування, здійснення різних видів діяльності. Майже половина витрат бюджету припадає на соціально-економічну сферу: 1) витрати на виплату пенсій, допомоги, охорону здоров'я, освіту, підготовку кадрів; 2) сприяння розвитку енергетики, житлового будівництва і комунального господарства, засобів комунікацій; 3) витрати на охорону навколишнього середовища. Бюджетом також

передбачені витрати на оборону країни, наукові та космічні дослідження.

У країнах з розвинутою ринковою економікою особливу увагу приділяють стимулюванню науково-технічного прогресу, розвитку на його основі наукоємних виробництв.

Важливим об'єктом державного регулювання є аграрний сектор, розвиток якого стимулюється за рахунок фінансування з державного бюджету. Для розв'язання проблем, пов'язаних з подоланням наслідків стихійних лих, розвитком інфраструктури, реформуванням виробництва, запобіганням соціально негативним явищам у сільській місцевості – безробіттю, занепаду соціально-побутової та культурної інфраструктури, – держава виділяє цільові дотації.

Важливе місце у системі регулюючих важелів держави відводиться грошово-кредитній системі. Визначаючи кількість грошової маси в обігу, обсяг кредитів, рівень відсоткових ставок, держава активно впливає на кон'юнктуру ринку – зменшуючи кількість грошей у каналах обігу, вона стримує ділову активність, і навпаки, збільшення грошової маси сприяє посиленню інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів. Цього можна досягти також завдяки кредитній політиці. Зниження відсоткових ставок збільшує кредитні надходження до національної економіки. Недостатні інвестиції призводять до зменшення обсягів виробництва, вивільнення робочої сили, падіння рівня заробітної плати.

Об'єктом особливої уваги держави в умовах розвинутої економіки є підприємства малого бізнесу, індивідуальні, сімейні, групові. Це зумовлено тим, що, по-перше, саме в цій групі підприємств спостерігається найгостріша конкуренція, а, по-друге, за відносно невеликих інвестицій вони забезпечують розв'язання таких проблем, як зайнятість населення, задоволення потреб ринку, що швидко змінюються, швидке впровадження технічних, організаційних, управлінських новацій тощо.

Державна підтримка малого бізнесу здійснюється через надання довго- і короткострокових кредитів на пільгових умовах,

підготовку і підвищення кваліфікації кадрів, надання різних податкових пільг, комерційної інформації.

У Франції, наприклад, уряд надає пільги у системі оподаткування не тільки для створення нових підприємств, а й для переміщення існуючих у відсталі райони для стимулювання кооперації невеликих і середніх фірм.

В Італії пільгове кредитування може досягати 40 % потенційних витрат невеликих підприємств. Кредити строком на 15 років надаються для реалізації нових ініціатив, на 10 – для модернізації або розширення діючих фірм. При цьому відсоткова ставка з урахуванням розміру кредиту становить 36–60 % ринкової.

Контрольні запитання:

1. Яку роль відіграє держава в ринковій економіці?
2. Які функції виконує держава в ринковій економіці?
3. Характеризуйте адміністративні методи державного впливу на ринкову економіку.
4. Поясніть механізми непрямого регулювання економіки державою.

Завдання на самостійну роботу.

1. Наведіть приклади методів державного регулювання економіки, що застосовуються в різних країнах. В чому їх відмінності?
2. Дайте оцінку державному управлінню економікою України.

Література: [1; 5; 13; 14; 15; 18].

ТЕМА 6

ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК

6.1 Сутність демократії

6.2 Роль економічної свободи в умовах демократії

6.1 Сутність демократії

Коли античні мислителі, особливо, такі як Платон і Аристотель, відповідали на запитання: “Що таке демократія?”, вони мали на увазі, насамперед демократію, як форму правління і розрізняли форми правління в залежності від того, чи править хтось один, декілька або весь народ і встановлювали три основних стани: монархію, аристократію і демократію. Однак і Платон, і Аристотель кожен форму правління зв'язували з відомою формою громадського життя, з деякими більш глибокими умовами суспільного розвитку. Обоє вони мали визначений емпіричний матеріал по питанню розвитку і зміни політичних форм, і обоє бачили, що якщо є в державі якась внутрішня сила, на якій воно тримається, незважаючи ні на які нещастя, то форми його міняються. Кожна з цих форм може бути гірше або краще в залежності від того, чи відповідають вони закону або відступають від нього, чи мають вони у виді загальне благо або власні інтереси правителів. Але всі ці форми рухливі і мінливі. Жодна з них не є “кінцевою й ідеально міцною”. Це твердження відносилось, у тому числі і до демократії. У зображенні Платона ця мінливість демократії перетворюється в порочне коло: з однієї сторони це краще з правлінь, усі стають вільними, кожен одержує можливість улаштувати своє життя по своєму бажанню, однак з іншого боку, нібито, унаслідок відсутності в житті людей твердого плану і порядку усе тут приходить у розлад. Мінливість і рухливість демократії відзначає й Аристотель. Найбільш міцним він вважає демократичний лад у народів, що живуть простим, близьким до природи життям. Інші види демократії здаються йому підданими змінам, причому найгіршим видом він вважає той, у якому під видом панування народу править купка демагогів, у якому немає твердих законів, а є постійно мінливі розпорядження, у якому судова система перетворюється в знущення над правосуддям.

Європейський гуманізм уніс значні “ускладнення” у “простоту” грецьких визначень. Древній світ знав тільки безпосередню демократію, до якої народ (раби, зрозуміло, за народ не вважалися) сам править державою через загальні народні збори. Поняття демократії збігалося тут з поняттям демократичної форми правління, з поняттям безпосереднього “народоправства”. Хоча Руссо також відтворював це грецьке слововживання, однак саме він створив теоретичне обґрунтування у більш широкому розумінню демократії, що затвердилося в наш час. Він допускав, що з верховенством народу можуть бути сумісні різні форми державної влади – і демократична, і аристократична, і монархічна. Тим самим він відкрив шлях для нового розуміння демократії як форми держави, у якому верховна влада належить народу, а форми правління можуть бути різні.

Пізніше поняття демократії було поширене на усі форми держави, у якому народу належить верховенство у встановленні влади і контроль над нею. При цьому допускалося, що свою верховну владу народ може виявляти як безпосередньо, так і через представників. Відповідно до цього демократія визначається, насамперед як форма держави, у якій верховенство належить загальній волі народу. Це є самоврядування народу, без його розходження на “чорних і білих”, “пролетарів і буржуазію”, тобто всієї маси народу в сукупності. Отже, демократичній ідеї однаково суперечить усяке класове панування, усяке штучне узвиштя однієї людини над іншою, якими б людьми вони не були. Таким чином, класова демократична теорія, сприйнята більшовиками, була протиріччям сама собі.

На підставі цих визначень монархічна Великобританія вважається не менш демократичною, ніж республіканська Франція. Так само і ряд інших монархічних країн, як Швеція, Норвегія, Данія, Нідерланди вважаються більш демократичними, ніж проголошені такими багато держав Африки або Латинської Америки.

Демократія найчастіше розглядається як одна з форм правової держави. Це тому, що з ідеєю правової держави нерозривно зв'язане представлення не тільки про основи влади, але і про права громадян, правах свободи, те древнє визначення демократії як форми вільного життя тут органічно зв'язується із самою суттю демократії, як форми правової держави.

З цього погляду демократія означає можливо повну свободу особи, свободу її пошуку, свободу змагання думок і систем. Якщо Платон сутність демократії вбачав в тім, що кожна людина одержує можливість жити у відповідності зі своїми бажаннями, то це визначення як не можна краще підходить до сучасного розуміння демократії. Рузвельт у свій час сказав, що "...кращим свідченням любові до свободи є те положення, у яке ставиться меншість.. Кожна людина повинна мати однакоvu з іншими можливість виявити свою сутність”.

Демократія ставить за мету забезпечення членів суспільства не тільки свободою але і рівністю. У цьому прагненні до загальної рівності демократична ідея проявляється не менше, ніж у прагненні до загального звільнення.

6.2 Роль економічної свободи в умовах демократії

“Економічна свобода є першопричиною багатства, що служить противагою політичній владі і підтримує плюралістичне суспільство”, – пише у своїй статті директор проекту “Глобальна економічна свобода” в Інституті Катона в м. Вашингтоні і член Ради з міжнародних відносин Іан Васкес. Він наочно демонструє, що в країнах з найбільш вільною економікою громадянам також забезпечується порівняно високий рівень життя, і обґрунтовує взаємозв'язок між владою закону й економічною свободою.

Серед свобод, якими дорожить вільне суспільство – економічна, політична і громадянська, економічна свобода займає особливе місце. Вона виступає не тільки самоціллю, але і служить опорою іншим свободам. Коли не забезпечені особистий вибір, добровільний обмін і захист приватної власності, важко уявити собі, як можна змістовно здійснювати політичну свободу або громадянські права.

Досягнення економічної свободи є бажаним саме по собі, оскільки вона розширює діапазон вибору, доступного індивідові – і як споживачеві, і як виробникові. Однак значення економічної свободи в суспільстві часто недооцінюється, у тому числі і тими, хто переконаний у важливості політичного плюралізму, прав людини, свободи об'єднань, віросповідання і слова. Важливо відзначити, що децентралізація прийняття економічних

рішень зміцнює цивільне суспільство, створюючи простір, у якому всілякі організації можуть існувати незалежно від державного контролю. У країні, де є економічна свобода, приватний сектор може фінансувати інститути громадянського суспільства. Таким чином, справді незалежні церкви, опозиційні політичні партії, різноманітні підприємства і засоби масової інформації мають більше шансів на існування там, де економічна влада не зосереджена в руках чиновників і політиків.

Економічна свобода є першопричиною багатства, що служить протиположною політичній владі і підтримує плюралістичне суспільство. Наприклад, коли держава володіє або здійснює неправомірний контроль над банківською і кредитною діяльністю, телекомунікаціями або друкованими виданнями, воно контролює не тільки економічну активність, але і вираження думок. Світові знадобилося занадто багато часу, щоб усвідомити істину, що міститься у висловленні письменника початку 20-го століття Хілера Беллока: “Контроль над виробництвом багатства є контроль над самим людським життям”.

Економічна свобода заохочує політичний плюралізм, сприяючи росту, що породжує середній клас і меншу залежність громадян від держави. Емпіричні докази підтверджують цей зв'язок.

Самим всеосяжним емпіричним дослідженням співвідношення між економічною політикою й інститутами країни, з одного боку, і рівнем її добробуту, з іншого, представляється доповідь канадського Інституту Фрейзера “Економічна свобода у світі”. У ній розглядаються 38 компонентів економічної свободи – від розміру уряду до влади закону і до грошової та торговельної політики – у 127 країнах за період більше 30 років. Дослідження встановило міцний зв'язок між економічною свободою і процвітанням. У країнах з найбільш вільною економікою середній доход на душу населення складає 25 062 долара, у порівнянні з 2409 доларами в найменш вільних країнах. У країнах з вільною економікою ріст також відбувається швидше, ніж у країнах з менш вільною економікою. У найбільш вільних країнах темпи зростання доходів на душу населення за останні 10 років склали 2,5 відсотки, а в найменш вільних – 0,6 відсотка.

Дослідження Інституту Фрейзера також показало, що економічна свобода міцно зв'язана зі скороченням бідності й іншими ознаками прогресу. Індекс бідності, що розраховується ООН, негативно корелює з

індексом економічної свободи по Фрейзеру. Рівень доходів найбідніших 10 відсотків населення в найбільш економічно вільних країнах дорівнює 6451 дол., у порівнянні з 1185 дол. в найменш вільних країнах. Більш того, люди, що живуть у верхніх 20 відсотках країн за рівнем економічної свободи, як правило, живуть приблизно на 25 років довше, ніж люди в нижніх 20 відсотках. Більш низька дитяча смертність, більш високий рівень грамотності, менша корупція і більший доступ до безпечної питної води також асоціюються з ростом економічної свободи. Застосований ООН індекс людського розвитку позитивно корелює з більшою економічною свободою.

Більш недавні докази підтверджують ідею про те, що ріст і більш високий рівень доходів приведуть до демократії або, принаймні, вони допомагають її зберігати. Політологи Адам Пшеворски і Фернандо Лимонджи вивчили 135 країн за період з 1950 по 1990 рік і установили, що «доход на душу населення добре пророкує стабільність демократії». Наприклад, вони визначили, що в країнах з доходом на душу населення нижче 1000 доларів, демократія може в середньому розраховувати на виживання протягом восьми років. Це справедливо з розрахунку паритету купівельної спроможності за 1985 рік. Паритет купівельної спроможності – це величина, яка означає, що обмінні курси між валютами знаходяться в рівновазі, коли їхня купівельна спроможність у кожній із двох країн однакова. Коли доходи знаходилися в діапазоні від 1001 до 2000 доларів, ймовірний термін збереження демократії складав 18 років. У країнах з доходами вище 6055 доларів можна очікувати, що демократія буде тривати вічно.

Економічна свобода породжує ріст, але не завжди веде до демократії. Примітними прикладами служать Гонконг і Сінгапур, де економіка одна із самих вільних у світі. І багатство саме по собі теж не завжди виступає результатом економічної свободи, про що свідчать деякі багаті ресурсами країни з відносно високими доходами, але з твердим державним контролем над економікою; природно, громадянські і політичні свободи в цих країнах теж сильно обмежені. Однак ключова роль економічної свободи в умовах демократії очевидна. Вона може бути могутньою силою просування демократії, а для збереження політичної свободи необхідний високий ступінь свободи економічної.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте сутність поняття «демократія» з позицій античних мислителів.
2. Дайте визначення «демократії» у сучасному розумінні вчених.
3. Характеризуйте зв'язок між демократією та економічною свободою.
4. Що таке економічна свобода? Які існують наукові теорії щодо визначення змісту цієї категорії?

Завдання на самостійну роботу.

1. Назвіть країни, які досягли економічної свободи.
2. Дайте оцінку державному управлінню економікою України.

Література: [1; 5; 13; 14; 15; 18].

ТЕМА 7 СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

7.1 Структурна політика держави: цілі і напрями реалізації

7.2 Чинники, що впливають на структурну перебудову в країнах із ринковою економікою

7.3 Умови та чинники, які впливають на структурну перебудову в постсоціалістичних країнах

7.1 Структурна політика держави: цілі і напрями реалізації

Економічна структура – це певне співвідношення між процесами виробництва, тобто внутрішньовиробничі зв'язки та залежності, які зумовлені суспільним поділом праці, рівнем розвитку продуктивних сил і панівною системою виробничих відносин.

Види економічної структури наведено на рис. 7.1.

Рис. 7.1. Види економічної структури

До чинників, що впливають на економічну структуру належать:

умови виробництва (виробничі ресурси, впровадження досягнень науково-технічного прогресу);

попит та зміна структури благ;

зміна ринків та видів економічної діяльності тощо.

Ці об'єктивні процеси змушують суб'єктів господарської діяльності переорієнтувати підприємства на виробництво нових благ. Відповідно змінюється ринково-ціновий механізм. Проте це зовсім не означає, що останній автоматично досягає макроекономічної рівноваги з оптимальною структурою економіки. Це пояснюється тим, що ринки функціонують не оптимально, тому суспільство змушене активно впливати на структурний розвиток економіки через державний механізм. Такий вплив держава здійснює через структурну політику, мета якої полягає у підвищенні економічної та соціальної ефективності завдяки удосконаленню ринкового механізму, що позитивно впливає на виробників та покупців.

Структурна політика держави ґрунтується на одній із трьох загальних концепцій: *“обмеження держави”*, *“залучення держави”*, *“прагматичність держави”*.

У першому варіанті держава втручається у функціонування ринку лише тоді, коли він не може самотійно подолати суперечності, що виникають. У другому – держава розробляє і реалізує довгострокову програму структурної політики. У третьому варіанті рішення щодо впливу держави на структуру ринку приймається з урахуванням можливих соціально-економічних і політичних наслідків.

Структурна політика в країнах з ринковою економікою здійснюється державою через:

обґрунтування основної секторальної структури згідно з тенденціями світового розвитку, в основі якого лежить модель трьох секторів (сільське господарство, промисловість, послуги);

запровадження стратегії економічного зростання, що ґрунтується на стратегічно важливих галузях, від яких залежить розвиток технології, динаміка та ефекти зростання в інших галузях;

інвестування в масштабах всієї економіки найважливіших проектів;

підтримку інноваційної діяльності у фундаментальних науках, а також упровадження їх досягнень у виробництво тощо.

Для успішної реалізації структурної політики в життя держава використовує прямі і непрямі методи впливу, різноманітні інструменти, зокрема політичні.

7.2 Чинники, що впливають на структурну перебудову в країнах із ринковою економікою

Структура економіки розвинених і постсоціалістичних країн докорінно відрізняється. Це зумовлено об'єктивними і суб'єктивними причинами. Перші полягають у шляхах розвитку, другі – в економічній політиці цих країн.

Формування країн з розвиненою економікою відбувалося за моделлю класичного типу: перехід від аграрного до індустріального, а нині – до постіндустріального суспільства здійснювався поступово, через упровадження в усі галузі економіки адекватної системи знарядь праці, обладнання, матеріально-технічної бази.

Розвиваючись еволюційним шляхом, ці країни здійснюють структурні зміни в умовах макроекономічного збалансування, коли сукупний попит переважно відповідає сукупній пропозиції. І, що особливо важливо, в країнах з розвиненою економікою поступово зменшується різниця у доходах різних верств населення.

Якщо порівняти цей показник за останні три десятиліття у США, Японії, Німеччині, то найбільша різниця у доходах була характерна для США. Проте за вказаний період середній їх рівень зріс практично однаково в усіх трьох країнах. Найбагатші 20 % населення США заробляють у 9 разів більше, ніж 20 % найбідніших. В Японії та Німеччині відповідно у 4 і 6 разів. Попри вищий середній рівень дохідності в США, матеріальний добробут 20 % найбіднішого населення в Японії приблизно вдвоє вищий за аналогічний показник у США.

Зрозуміло, що така політика формування доходів, орієнтація на середній клас значною мірою пом'якшують соціальні конфлікти, стабілізують суспільство, утворюють сприятливий клімат для структурних перетворень в економіці. Усе це дає змогу державі регулювати потоки товарних і фінансово-грошових ресурсів, спрямовувати їх у ті сфери діяльності, які виконують роль локомотивів розвитку економіки або сприяють відмиранню архаїчних видів діяльності, розв'язувати важливі соціальні проблеми. Отже, держава активно впливає на економіку, її структуру тоді, коли порушуються ринкові механізми: конкуренція, вільне ціноутворення, перелив капіталу тощо.

Починаючи з 70-х років ХХ ст. у розвинених країнах, як правило, структурна перебудова супроводжується зменшенням кількості працюючих у матеріальному виробництві та її зростанням у сфері послуг внаслідок підвищення ефективності промислового виробництва. Тобто, такі зміни є наслідком попереднього зростання продуктивності праці. У свою чергу, структурні зрушення і міжгалузевий перелив робочої сили сприяють підвищенню ефективності виробництва, особливо у промисловості.

У розвинених країнах швидкими темпами зростають витрати на НДДКР, оскільки в сучасних умовах провідну роль у підвищенні суспільної продуктивності праці відіграє впровадження у виробництво науково-технічних розробок.

Згідно з даними ООН, ці країни в середньому витрачають на НДДКР до 2,5% власного ВВП, а країни, що розвиваються, — відповідно 0,62% (зокрема, африканські країни — 0,45, латиноамериканські — 0,5 %). Країни Східної Європи в середньому асигнують у цю сферу 1,1 % ВВП.

Досвід структурних перетворень останніх 30 років показав, що інтенсивність та масштаби міжгалузевого переливу робочої сили у промисловості Японії значною мірою залежали від індустріальної політики уряду, в якій поєднувалися механізм ринкової конкуренції з інструментами державного регулювання. Із європейських країн взаємодію індикативного планування та структурної політики з урахуванням ринкових механізмів активно використовувала у 70-ті роки ХХ ст. Франція. Схожий

комбінований спосіб кілька десятиліть успішно застосовує Південна Корея.

7.3 Умови та чинники, які впливають на структурну перебудову в постсоціалістичних країнах

У постсоціалістичних країнах упродовж багатьох років були відсутні економічне піднесення та макроекономічна рівновага, оскільки характерними ознаками їх економіки є багаторічне розбалансування між сукупним попитом і сукупною пропозицією, нерозвиненість галузей і сфер, спрямованих на задоволення нагальних потреб населення, занепад народного господарства. На початку перехідного періоду до цього додалося зруйнування економічних зв'язків, що склалися, заперечення традицій і морально-етичних цінностей, які сформувалися у більшості населення, ліквідація державної системи управління та масове звільнення старих кадрів.

Ще однією важливою рисою, притаманною постсоціалістичним країнам при здійсненні структурних перетворень, є те, що останні мають відбуватися одночасно з ринковими трансформаціями інверсійного характеру. Такий тип формування ринкової економіки відрізняється від класичного і передбачає процеси переходу: від державної власності до різних форм приватної, від державної монополії до конкуренції, від адміністративно-командних методів ціноутворення до ринкових, тоді як згідно з класичним типом відбувається перехід від дрібнотоварного виробництва та адекватної йому форми власності до приватнокапіталістичної і акціонерної власності, від вільної конкуренції до монополії та олігополії, від вільного ціноутворення до державного регулювання.

Усе це потребує врахування принципово нових чинників, які впливають на структурну перебудову економіки в постсоціалістичних країнах. Найважливішими з них є такі:

– *“генетична спадковість”*. Переважний розвиток засобів виробництва порівняно з розвитком виробництва предметів споживання, насамперед галузей ВПК, сформували односпрямовану економіку. При цьому цивільні сектори економіки характеризуються технологічною відсталістю, сировинною спрямованістю;

– *переорієнтація країн, які вийшли зі складу СРСР, і країн, які свого часу входили до Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), на нових партнерів в економічному співробітництві та кооперації*. Це не тільки значно зменшило частку спільного товарообороту колишніх країн СНД і членів РЕВ в їх ВВП, звузило їх спільний економічний простір, а й призвело до реальної загрози втратити традиційні ринки збуту і перспективи подальшого технологічного розвитку. Зазначені процеси відбувалися на фоні поглиблення інтернаціоналізації економічного життя, міжнародного поділу праці. Нині у світі діє більше десяти регіональних і субрегіональних торговельно-економічних блоків;

– *аномальні умови реформування економік постсоціалістичних країн, які створилися під час переходу до нової моделі господарювання*. Наприклад, підвищення ціп на паливно-енергетичні ресурси, стримування зростання цін на продукцію агропромислового комплексу. У результаті диспаритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, зростання собівартості останньої, скорочення обсягів виробництва реалізації продукції господарства стають збитковими;

– *формування нової моделі суспільства ґрунтувалося на теорії “мінімізації” ролі держави*, яка не тільки активно рекламувалася, а й була втілена на практиці. Результатом став хаос в економіці, її некерованість. Величина Держбюджету України дорівнює середньоденному обороту Франкфуртської фондової біржі. Звідси – злиденні зарплати лікарям і вчителям, мізерні соціальні виплати багатодітним сім'ям та інвалідам. Тотальна приватизація, яка була покликана, з одного боку, ліквідувати монополію держави в економіці, а з другого – сформувати приватну власність та ефективну ринкову економіку, виявилася неефективною. Не поповнився і бюджет країни. Американський економіст Дж. Сакс та інші західні радники, які пропонували так звану трифазну послідовну

стратегію економічного розвитку ринкових структур та структурну перебудову з мінімізацією при цьому ролі держави, не врахували зростання ролі держави у західній моделі суспільства;

– *неадекватна економічна політика перехідного періоду*. Цей чинник тісно пов'язаний із попереднім. Його виокремлюють в окремий з огляду на виняткову значущість для економічного життя суспільства, особливо його трансформації. В Україні цей чинник відіграв важливу роль у зруйнуванні економіки, її деформації. Свідченням цього є скорочення вдвічі обсягів ВВП та промислової продукції, майже п'ятиразове зменшення обсягів капіталовкладень.

Посилюється тенденція деформації економіки, яка вже досягла критичної межі: збільшуються техніко-економічні диспропорції у реальному секторі, зростає частка низькокваліфікованої робочої сили, особливо у виробничій сфері, що супроводжується витісненням висококваліфікованих кадрів із вищих навчальних закладів, науково-дослідних центрів, галузей загального машинобудування, посилюється ресурсна орієнтація експорту. У країні прискореними темпами здійснюється примітивізація виробничої структури.

Отже, структурна політика у перехідній економіці України надто суперечлива. З одного боку, вона є продовженням структурної політики, характерної для адміністративно-командної системи, оскільки існує великий за розміром високомонополізований державний сектор, представлений передусім великими підприємствами в паливній, металургійній, хімічній, оборонній промисловостях, електроенергетиці, машинобудуванні, та транспорті. З другого – держава вже не має можливостей для інвестицій у ці галузі народного господарства і розв'язує проблему їх підтримки “квазіринковими” методами: кредитною емісією, частково — державною закупівлею, регулюванням умов зовнішньоекономічної діяльності тощо. Основним завданням нинішнього етапу економічного розвитку України є перетворення структурної політики на чинник ринкової трансформації економіки.

Контрольні запитання:

1. Що являє собою економічна структура? Охарактеризуйте її складові.
2. Які чинники впливають на економічну структуру?
3. У результаті роздержавлення і приватизації в Україні сформовано структуру власності, адекватну економікам сучасних розвинених країн. Чому у такому разі не завершено процес приватизації?
4. Країни з перехідною економікою мають загальні закономірності розвитку, проте перехідні процеси відбуваються в них неоднаково, різними темпами розвивається економіка. Чим це зумовлено?
5. Які чинники впливають на структурну перебудову економіки в постсоціалістичних країнах?

Завдання на самостійну роботу

1. На першому етапі розвитку перехідної економіки основною метою структурної політики є сприяння розширенню і розвитку ринкового сектору економіки. Тому проблемам галузевої структури приділяється менше уваги, що призводить до примітивізації виробничої структури, посилення техніко-економічних диспропорцій у реальному секторі економіки, витискування висококваліфікованих кадрів і збільшення частки низькокваліфікованої робочої сили, посилення ресурсної орієнтації експорту. Чи суперечить це загальносвітовим тенденціям розвитку економіки?

2. Інноваційний напрям перетворень в Україні залежить від розвитку цілісного промислово-науково-технологічного комплексу, який ґрунтується на промислових інноваціях. Водночас поширена думка, що Україні потрібно зосередити увагу на розвитку малого бізнесу. На вашу думку, які можливості нашої країни щодо прискореного впровадження у виробництво науково-технічних розробок, насамперед нових технологій і обладнання, нових видів промислових товарів, якщо у сфері виробництва переважатимуть малі підприємства?

Література: [1; 7; 18; 20; 33].

ТЕМА 8. ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

8.1 Суть державного економічного програмування

8.2 Класифікація програм

8.3 Методика та організація розробки цільових комплексних програм

8.1 Суть державного економічного програмування

Суть процесу економічного програмування (програмно-цільового планування) полягає в аналізі стану національної економіки; виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм.

Програму трактують як: оголошення накресленої діяльності, коротке викладення змісту і методологічних установок (правил, принципів, методів та процедур) діяльності органу управління у певних ситуаціях або для досягнення певної мети; виклад основних завдань і цілей, які ставить перед собою суб'єкт системи регулювання, та розпис послідовних кроків (заходів) і процедур для їх досягнення.

Отже, фактично програма – це економічний функціональний документ, в якому міститься визначений за ресурсами, виконавцями та строками здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей, обумовлених існуванням однієї або декількох суміжних соціально-економічних проблем в національній економічній системі.

Коротко зміст такого документу визначається параметрами - мета, ресурси, організація, результати.

Програмування (програмно-цільове планування), як елемент господарського механізму, а ще вужче – елемент механізму державного регулювання економікою, забезпечує комплексне використання всіх елементів системи державного регулювання

економіки для досягнення поставленої мети – вирішення певної пріоритетної проблеми або групи проблем.

Програмування як один із комплексних інструментів економічних методів та форм державного регулювання економіки реалізується через відповідні програми, які забезпечують комплексний підхід до вирішення певних пріоритетних проблем і передбачають цільове спрямування та використання ресурсів для їх вирішення.

Об'єктами державного економічного програмування виступають галузі, регіони, сектори і сфери економіки, різні напрями наукових досліджень тощо та економіка в цілому.

Залежно від об'єкта економічне програмування може бути *загальногосподарським, регіональним, галузевим і цільовим* (проблемно-цільовим, продуктово-цільовим, тобто спрямованим на вирішення певної конкретної соціально-економічної проблеми, на організацію виробництва і насичення ринку конкретним продуктом).

Головними завданнями державного економічного програмування є:

- підтримка економічної рівноваги;
- вплив на якісне перетворення економіки;
- стимулювання розвитку економіки;
- вирішення конкретних соціально-економічних проблем та продуктових завдань.

Мета державного економічного програмування – оголошення і досягнення прийнятого для держави сценарію розвитку економіки як у цілому, так і за окремими її напрямками.

У ринковій економіці програмування має індикативний, тобто рекомендаційно-інформативно-регуляторний характер. Отже, *державна економічна програма* – це індикативний функціональний документ, який поєднує за ресурсами, строками виконання і виконавцями комплекс соціально-економічних, виробничих, науково-технологічних, організаційно-економічних та інших заходів, спрямованих на вирішення пріоритетної народногосподарської проблеми (чи групи проблем), реалізація якої вимагає участі багатьох галузей, регіонів і господарських органів.

Показники, які містяться в індикативному макроекономічному плані, виражають головні напрями соціально-економічного розвитку, є орієнтирами, досягнення яких державні органи повинні домагатися шляхом застосування різних стимулювальних заходів та економічних важелів.

Уряд реалізує головні положення індикативного макроекономічного плану (програми) через систему державного підприємництва, державні замовлення і державні контракти, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування (бюджетне планування) та грошово-кредитні механізми.

Певна частина індикативного макроекономічного плану є директивною. Це стосується заходів, які фінансуються з бюджету. Нагадаємо: *бюджетне планування – це ресурсне планування, що визначає державні витрати з бюджету та вирішення завдань, які з об'єктивних причин не може реалізувати ринковий механізм.*

Індикативний макроекономічний план має складатися з трьох великих розділів: *економічна кон'юнктура; економічна політика; державне регулювання економіки.* А способи регулювання економіки в контексті цього плану необхідно формувати за допомогою економічних методів з урахуванням національних і природних особливостей матеріального й духовного життя суспільства.

Загальна *схема організації розробки* індикативних планів у країні має бути такою:

– на плановий період формують економічну політику, її цілі і пріоритети на рівні держави, визначають економічні та правові підйоми, потребу сектора загальнодержавного управління у товарах і послугах, після чого їх через міністерства й територіальні органи управління доводять до відома підприємств;

– інституціональні (господарські) одиниці всіх форм власності з урахуванням централізованих замовлень та потреб ринку розробляють та скеровують відповідним галузевим міністерствам і територіальним органам бізнес-плани, що є основою для діяльності цих одиниць у плановому періоді;

– територіальні органи з урахуванням планів галузевих міністерств розробляють і скеровують урядові країни проекти комплексних планів (програм) для відповідної території;

– за дорученням уряду Міністерство економіки спільно з Міністерством фінансів, Міністерством праці й соціальної політики, Національним банком, Антимонопольним комітетом розробляють і вносять на розгляд уряду проект плану (програми) на наступний рік;

– одночасно з проектом плану розробляють проект державного бюджету, який враховує також проекти регіональних бюджетів.

8.2 Класифікація програм

Форма виконання і втілення програм, а також організаційно-економічний механізм програмування залежить від:

- масштабу дій програми;
- сфери дії програми;
- кількості цілей програми;
- ступеня залучення приватного і державного секторів;
- характеру економічних та адміністративно-правових зв'язків;
- правового статусу програми.

Отже, комплексні державні економічні програми можна класифікувати за такими ознаками:

1) За кількістю охоплених галузей (проблем):

багатоцільові комплексні програми (це так звані комплексні програми соціально-економічного розвитку, *наприклад*: Державна (комплексна) програма соціально-економічного розвитку України на короткостроковий період; програми соціально-економічного розвитку регіонів тощо);

одноцільові комплексні програми (це так звані проблемні та продуктові програми, які стосуються вирішення окремих соціально-економічних проблем, *наприклад*: програма вирівнювання платіжного балансу, програма забезпечення енергетичної безпеки України, державна програма приватизації, програма розвитку

авіаційної промисловості, програма розвитку транспортного комплексу, програма «Вугілля» – програма розвитку вугільної промисловості та її соціальної сфери тощо).

Ці цільові комплексні програми (ЦКП) являють собою державний адресний плановий документ, в якому визначено конкретну мету і комплекс спрямованих на досягнення зазначеної мети та погоджених за ресурсами, виконавцями і строками економічних, техніко-економічних, виробничих, науково-технологічних, організаційно-економічних заходів, до яких, як правило, залучено багато галузей, регіонів та господарських органів.

2) *За змістом проблем до вирішення програми* поділяються на:
соціально-економічні (соціальні): спрямовані на вирішення проблем підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, перетворення характеру праці, вдосконалення способу життя, зростання масштабів та ефективності функціонування суспільного сектора тощо;

організаційно-господарські (економічні): спрямовані на вдосконалення організації управління господарськими системами тощо;

науково-технічні: передбачають вирішення наукових і технологічних проблем, впровадження досягнення науково-технічного прогресу у господарську діяльність тощо;

виробничо-економічні: спрямовані на вирішення великих міжгалузевих проблем у сфері виробництва та підвищення його ефективності і якісних характеристик, розвиток нових виробництв, збільшення обсягів виробництва певних видів продукції, зростання ефективності використання ресурсів, підвищення якості продукції тощо;

територіальні (регіональні): передбачають комплексне господарське освоєння нових територій або перетворення існуючих районів країни; спрямовані на формування і розвиток територіально-виробничих комплексів, підвищення ефективності функціонування та розвитку регіональних господарських систем, реструктуризацію економіки регіонів тощо;

екологічні: включають комплекс заходів природоохоронного і природоперетворювального характеру тощо;

інституційні: спрямовані на вдосконалення організації управління господарськими системами, реформування відносин власності, адміністративно-територіального устрою тощо.

3) *За сферою дії виділяють*:

спеціальні програми розвитку окремих галузей, функціональних підсистем або регіонів (державна програма розвитку вугільної промисловості; державна програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; державна програма "Освіта"; державна програма розвитку житлового будівництва тощо);

програми вирішення загальнонаціональних проблем (державна програма зайнятості; державна програма соціального захисту населення, державна програма приватизації; державна програма боротьби з бідністю; Урядова програма Кабінету Міністрів "Україна 2010"; Урядова програма 2005 року "Назустріч людям");

програма для досягнення економічної рівноваги: програми стабілізації економіки та виведення її з кризи; фінансові програми; регіональні програми соціально-економічного розвитку; програми формування нових територіально-виробничих комплексів.

4) *За масштабами охоплених проблем*:

великомасштабні комплексні програми (комплексна програма науково-технічного розвитку в національній економіці; Державна програма соціально-економічного розвитку України на 5 років, на 1 рік; програма діяльності КМ "Назустріч людям" (04.02.2005));

програми соціально-економічного розвитку (комплексні програми вирішення найважливіших соціально-економічних проблем країни, галузі чи регіону);

вузькоспрямовані програми: цільові комплексні продуктові програми, цільові науково-технічні програми, цільові комплексні інвестиційні програми.

5) *За колом охоплених проблем*:

державні загальногосподарські (національні і регіональні) комплексні програми (програми соціально-економічного розвитку України, регіону);

державні цільові комплексні (інвестиційні та продуктові) програми.

б) *За строками, термінами дії:*

короткострокові (річні), спрямовані на вирішення поточних проблем; середньострокові (до 5 років), призначені для розв'язання тактичних завдань; довгострокові (до 10-15 років), спрямовані на досягнення стратегічних цілей.

8.3 Методика та організація розробки цільових комплексних програм

Цільові комплексні програми (ЦКП) розробляють для досягнення соціально-економічних цілей на засадах підвищення ефективності суспільного виробництва.

Організаційними передумовами формування ЦКП є такі:

своєчасне визначення переліку проблем, для вирішення яких треба створювати такі програми;

формування колективу розробників з виділенням головної організації;

попереднє орієнтаційне визначення потреби в ресурсах; визначення головних методичних принципів формування програм.

Порядок складання і розробки ЦКП такий:

аналіз тенденцій економічного розвитку в сфері програмної діяльності;

прогнозування і визначення потреби коректування цих тенденцій; дослідження і розробка альтернативних варіантів програми;

оцінка і вибір найефективніших варіантів програми;

формування розгорнутого проекту програми;

формування єдиної стратегії вирішення проблеми.

Для розробки й обґрунтування різних варіантів ЦКП доцільно використовувати:

методи економічного аналізу;

методи структурного аналізу, тобто методи формування варіантів задоволення потреб народного господарства в продукції;

балансові методи;

методи обґрунтування рівня розвитку виробництва й основних показників за факторами впливу.

Механізм формування ЦКП найдетальніше можна описати на прикладі цільових комплексних наукових і науково-технічних програм. Їх розробляють і реалізують для вирішення найважливіших міжгалузевих наукових і науково-технічних проблем з метою концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках НТП. Етапи формування цільових наукових і науково-технічних програм показані на рис.8.1.

Пріоритетні напрями, які потребують програмного вирішення, схвалює Верховна Рада України. Для цього Національна академія наук з участю Міністерства освіти і науки України, міністерств, відомств, науково-дослідних інститутів методом експертних оцінок визначають перелік таких програм, після чого їх розглядає Кабінет Міністрів і подає до Верховної Ради.

На підставі затвердженого переліку оголошують конкурс щодо розробки конкретних цільових наукових програм. Комплексні цільові наукові програми відкриті для поповнення новими проектами. Рішення про введення нових проектів або вилучення малоефективних приймає замовник програми.

Формування системи цілей програми передбачає визначення головної мети з наступним її дезагрегуванням на ієрархічну множину конкретніших цілей. Загальну мету програми розділяють у функціональному і предметному розрізі, тобто на функціональні і предметні цілі. Для виявлення кількісних характеристик програмних цілей кожену програму розгортають у багаторівневу множину локальних (часткових) підцілей, які називають деревом цілей.

Процедура побудови дерева цілей є евристичною, тобто ґрунтується на оцінці експертів і має такі стадії:

побудову функціонального дерева цілей;

формування комплексу цілереалізаційних систем;

попередні оцінки і відбір цілереалізаційних систем;

розробка цільових нормативів;

ранжування цілей.

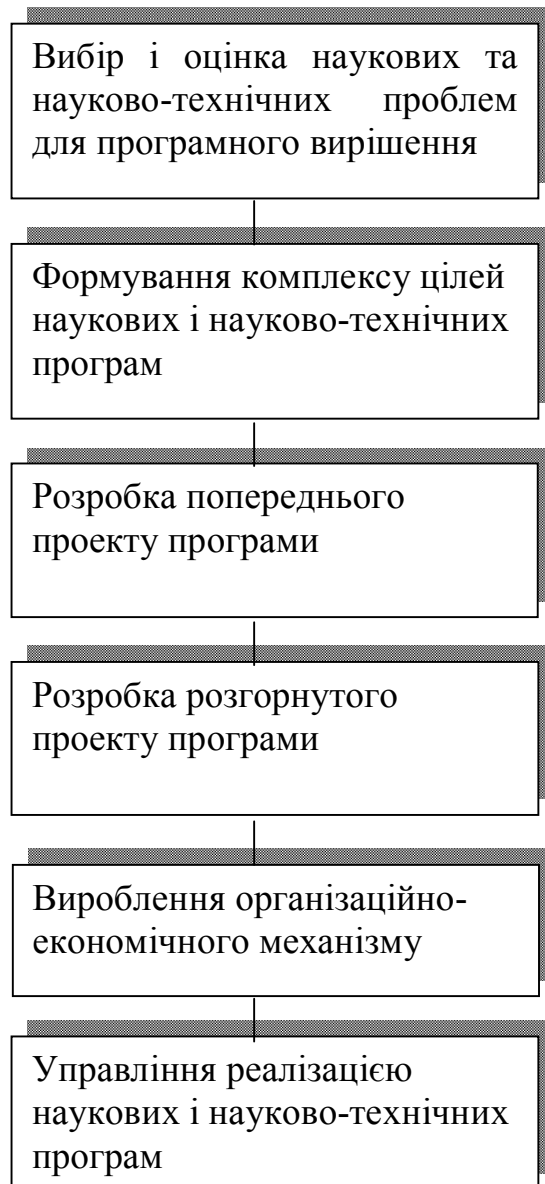

Рис. 8.1. Етапи формування цільових наукових і науково-технічних програм

У випадку розгортання кінцевої мети програми використовують метод дезагрегації або метод забезпечувальних умов.

Метод дезагрегації використовують тоді, коли кінцеву мету програми не вдається пов'язати із засобами її досягнення, що буває, головним чином, під час побудови функціонального дерева цілей.

Метод забезпечувальних умов передбачає, що вихідну проблему спочатку пропонують для оцінки експертам. Кожен експерт формує вимоги у формі науково-технічних, економічних,

організаційних та інших умов, виконання яких, на його думку, потрібне для того, щоб він узявся за вирішення проблеми. Далі кожен науково-технічну умову розглядають як проблему і пропонують для оцінки відповідним фахівцям.

Кожен метод дає змогу формувати альтернативні варіанти. Процедура побудови дерева цілей має такий порядок дій:

1. Експертний аналіз відповідності вихідного формулювання цілі програми вирішуваній проблемі.

2. Виявлення часткових цілей програми і їхній аналіз.

3. Оформлення даних, отриманих у процесі експертизи, у визначеній формі, у вигляді таблиці або матриці. Кожен експерт повинен подати свій варіант набору часткових цілей.

4. Аналіз погодженості думок експертів на підставі статистичного аналізу порівнюваних варіантів.

5. Визначення усередненого варіанта набору часткових цілей. Ті часткові цілі, які мають високі кількісні оцінки, вводять до пріоритетного набору.

6. Подання експертом усередненого варіанта з зазначенням усіх неврахованих цілей (у вигляді таблиці).

Функціональне дерево цілей програми є основою для побудови дерева систем. У ньому значення якого-небудь компонента і його складових виражені предметно і є відповіддю на запитання "З чого складається?", тобто відображають реальну можливість досягнення цілей. Для цього провадять процедуру оцінки і відбору систем шляхом побудови функціонально системної матриці (ФСМ), яку заповнюють у вигляді таблиці. В ній підмет – найменування існуючих і прогнозованих систем, здатних реалізувати вихідну ціль програми, а присудок – цілі нижчого рівня функціонального дерева цілей. Матрицю заповнюють експертним шляхом.

Якщо система реалізує функцію на перетині колонок і рядків ФСМ ставлять 1, якщо ні – 0. Вибирають базовий варіант і виконують порівняльний аналіз властивостей та затрат кожної альтернативної системи. Під час формування цілей програми кількісно визначають вимірювальні показники, які характеризують досягнення цілі і називаються цільовими нормативами. Цільові

нормативи задають у трьох основних формах: інтегральній, індексній, питомій.

Цей етап роботи над формуванням програми закінчується ранжуванням цілей, що викликане потребою найефективніше розподілити обмежені ресурси.

Попередній і розгорнутий проект програми формують поетапно за принципом послідовних ітерацій. На першому етапі орган управління програми скеровує матеріали можливим учасникам робіт щодо її розробки та реалізації й оголошує конкурс на найефективніше вирішення проблеми; на другому – розглядає пропозиції, які надійшли на конкурс, і розробляє декілька варіантів програми, з яких вибирають оптимальний; на третьому – розробляє розгорнутий проект програми з урахуванням скоректованого, у разі потреби, комплексу її цілей.

Ефективність варіантів програми можна оцінити двома шляхами: побудувавши систему економіко-математичних моделей і розрахувавши варіанти на ПЕОМ за допомогою системи експертних оцінок. Найдоцільніше ці два способи поєднувати. Варіанти науково-технічних заходів потрібно вибирати на підставі порівняння їхньої науково-технічної результативності та соціально-економічної ефективності.

Метод експертних оцінок передбачає експертну оцінку ресурсів на окремі етапи і програму в цілому групою експертів та узагальнення експертних висновків.

Структурний метод ґрунтується на наближеній оцінці затрат на реалізацію програми за питомою вагою окремих етапів циклу в загальній вартості (трудомісткості) робіт або питомій вазі окремих елементів у загальному кошторисі затрат на програму.

Нормативний метод передбачає визначення затрат на реалізацію програми за допомогою нормативів.

Формування розгорнутого проекту програми. На цьому етапі виконують комплексну оцінку науково-технічної програми і програмних заходів. Економічний ефект програмного заходу розраховують згідно з умовами використання продукції за розрахунковий період.

Контрольні запитання:

1. Назвіть відмітні риси державної економічної програми.
2. Які цільові програми реалізуються на цей час в Україні?
3. За якою схемою розроблюється індикативний план економічного розвитку держави?
4. Наведіть класифікацію програм за різними ознаками.
5. Характеризуйте етапи формування цільових наукових і науково-технічних програм.
6. Назвіть основні положення Рішення “Про заходи щодо подолання демографічної кризи та розвитку трудових ресурсного потенціалу України”.

Завдання на самостійну роботу

1. Які напрями економіко-соціального розвитку є пріоритетними на цей час для України?

Література: [1; 2; 3; 5; 7; 9; 18; 20].

ТЕМА 9

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

9.1 Сутність і об'єктивні основи економічної інтеграції

9.2 Механізм інтеграції економіки України у світове господарство

9.1 Сутність і об'єктивні основи економічної інтеграції

У ході економічної і соціальної еволюції світового господарства розширюється спектр передумов і факторів, що обумовлюють становлення і розвиток інтеграції. Складна система їхньої взаємодії має багаторівневий і багатоканальний характер впливу на динаміку інтеграційних процесів в усім світі.

У сучасних умовах зростаюча інтернаціоналізація і відкритість національних економік, міжнародний поділ праці, НТП, динамічна зміна ринкової кон'юнктури, вихід виробничого циклу, фінансових потоків, пересування робочої сили за національні рамки, сучасні системи транспорту, зв'язку й інформації й інші фактори сприяють бурхливому розвитку інтеграційних процесів і переходові їх на новий якісний рівень і масштаб. У той же час розвиток інтеграції стимулює посилення конкуренції, збільшення масштабів виробництва, розвиток спеціалізації і кооперації виробництва, прискорює НТП, що сприяє економічному росту.

Багато вчених займаються дослідженням як інтеграції в цілому, так і окремих її елементів, категорій, взаємозв'язків і проявів. Накопичений досить істотний науково-практичний потенціал, що сформувався в результаті багаторічного дискусійного вивчення проблем інтеграції. Однак серед дослідників цієї проблематики немає однозначної думки, а також єдиного теоретичного підходу до тлумачення її природи і змісту.

Інтеграція як явище існує давно і як поняття вживається в науковій літературі вже кілька десятиліть. Як відомо, термін "інтеграція" уперше був застосований у 30-х роках ХХ століття німецькими і шведськими ученими, і в перекладі з латинської (від лат. *integratio* – відновлення,

заповнення від integer – цілий) інтеграція означає об'єднання в ціле якихсь частин, елементів. До теперішнього часу цей термін набув широкого застосування в різних областях науки і знань: біології, фізиці, хімії, в області політики, інформаційної, соціальної, культурної сферах, і т.д.

Інтеграція як явище, що відбувається в економіці – це об'єднання економічних суб'єктів, поглиблення їхньої взаємодії, розвиток зв'язків між ними. Багато дослідників слідом за класиком теорії інтеграції Б. Балашшей при визначенні змісту економічної інтеграції розрізняють наступні її характерні прояви. По-перше, інтеграція – це є стан зв'язаності окремих диференційованих частин і функцій системи, організму в цілому; по-друге, інтеграція – це процес, що веде до такого стану.

З таким розумінням природи інтеграції з погляду її універсального загальнонаукового змісту не можна не погодитися. Російський теоретик інтеграції Ю.В. Шишков уточнює поняття інтеграції. Як опис стану економік, що поєднуються, він зберігає поняття “інтеграція”, а процес наростання інтеграції він пропонує називати – “інтегруванням”.

Таким чином, інтеграція може бути представлена в динаміці як процес і в статичі як стан, результат процесу. Способом вираження й оформлення інтеграції й інтеграційних процесів виступають різні організаційні форми.

Говорячи про інтеграцію потрібно мати на увазі, що вона являє собою не просто арифметичну суму складових її частин і форм прояву, тому що за обсягом і змістом інтеграція є набагато складнішою і являє собою комплексне явище.

Як відомо, кінцевою метою будь-яких об'єднань виступає прагнення придбати більше вигод і переваг. Інтеграція дозволяє одержати такі матеріальні, інтелектуальні й інші засоби, яких жоден з учасників не мав би, діючи автономно. Заснована на взаємній вигоді економічних партнерів, вона дозволяє використовувати переваги від різноманітних форм взаємодоповнення і взаємозв'язків економічних факторів і безсумнівно сприяє підвищенню загальної соціально-економічної ефективності розвитку.

Зниження загальної соціально-економічної ефективності об'єднання іноді пов'язується з таким явищем як дезінтеграція.

Дезінтеграція означає (від лат. de – скасування, знищення + integration – відновлення, заповнення) – розпадання, розчленовування цілого на складові частини.

Таким чином, інтеграція і її протилежність – дезінтеграція – це процеси, що характеризують зміни внутрішнього зв'язку економічного простору.

Швидкість, напрямок і форма інтеграційного процесу залежать не тільки від сили причин, що діють у напрямку інтеграції, але і від сили протидіючих дезінтегруючих причин. При визначених обставинах останні можуть дістати перевагу і перервати інтеграційні процеси. Наприклад, після серпня 1991 року дезінтеграція міцно охопила всю систему Радянського Союзу і всі союзні республіки оголосили себе суверенними державами – процеси дезінтеграції превалювали над інтеграційними.

Поряд з поняттями інтеграція і дезінтеграція в науковій літературі нерідко використовується термін реінтеграція (від лат. re – знову, назад) - процес повернення, відновлення втрачених інтеграційних зв'язків.

9.2 Механізм інтеграції економіки України у світове господарство

Формування нового світового порядку змушує всі постсоціалістичні країни, зокрема Україну, розв'язувати складну проблему: як найбільш повно реалізувати національні інтереси в умовах становлення економіки України, з одного боку, і формування мегаекономіки – з другого.

Виходячи з того, що сучасні технічний, технологічний і структурний рівні економіки України неадекватні таким рівням постіндустріальних розвинених країн з ринковою економікою, входження її в світову ринкову систему прискореними темпами може призвести до багатьох небажаних наслідків, основним з яких є те, що Україна потрапить до групи країн “периферії”. Це зумовлено тим, що виробництво наукоємної продукції ґрунтується на макротехнологіях, для реалізації яких потрібні відповідні міжгалузеві виробничі комплекси. Україна, на жаль, таких макротехнологій поки що не має. В інвестиційному секторі економіки в багатьох випадках втрачені науково-технічні та

виробничі заділи. У деяких галузях вони взагалі відсутні. На підприємствах з високими технологіями значною мірою зруйновано обладнання, скорочено персонал. Слід врахувати і те, що здійснювана модель роздержавлення в Україні призвела до втрати державою права володіння основним капіталом, зокрема в пріоритетних галузях. Таким чином, її позбавлено можливості впливати на розвиток національної економіки. Це наочно демонструє приклад руйнування воєнно-промислового комплексу (ВПК). Під час так званої конверсії ВПК було зруйновано, деякі з його підприємств перепрофільовані на переробку сировини, що перетворює країну на технологічно-сировинний придаток економіки західних країн. Спостерігається тенденція неухильного падіння рівня наукоємності вітчизняної продукції. У промисловості цей показник не перевищує 0,3 %, що в 10 – 20 разів менше від світового рівня. Сьогодні понад 90 % продукції, що виробляється в Україні, не має відповідного науково-технологічного забезпечення.

Перед країною постала проблема: як відновити науково-технологічний потенціал колишнього воєнно-промислового комплексу і залучити інвестиції у ті галузі економіки, які дадуть змогу Україні посісти провідне місце у світі (космонавтика, матеріалознавство, зварювання, біотехнологія тощо).

Відплив висококваліфікованих кадрів за кордон знекровлює економіку. Втрати ці важко підрахувати, але за деякими оцінками йдеться про багатомільярдні суми.

За підрахунками західних учених, еміграція одного висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладанню в економіку обраної ним держави 1 млн. дол. За різними оцінками, Україна втратила у 90-х роках ХХ ст. до 15–20 % свого інтелектуального потенціалу. За роки реформування вітчизняної економіки за межі країни виїхало 30 % учених вищої кваліфікації та працездатного віку.

Водночас з тенденцією переливу природних, людських та інших ресурсів до центру світової системи, а також під впливом руйнування цілісних національних господарських систем та структурної перебудови всього світового господарства (розподіл між країнами-лідерами сфер впливу), в Україну

спрямовуватиметься капітал для відтворення виробництв індустріального, а не постіндустріального характеру, оскільки останні є монопольним володінням країн “центру”.

Для того, щоб реалізувати плани, пов'язані із входженням до кола країн-лідерів, Україні потрібно перейти до постіндустріальної моделі розвитку. А це зумовлює потребу:

- 1) Оцінити втрати, здобутки і потенціал країни.
- 2) Визначити напрями і пріоритети розвитку економіки.
- 3) Розв'язати проблему інтеграції України у глобальну ринкову систему: окремо чи в співдружності з країнами СНД.

Аналіз основних показників розвитку України в кризовий та після-кризовий періоди у контексті глобалізаційних процесів свідчить, що в макро-економічній структурі, незважаючи на припинення спаду, економічну стабілізацію і піднесення, з 2000 р. не відбулося змін на краще. Так, з 1990 р. обсяги виробництва продукції машинобудування скоротилися майже втричі, що відображує тенденцію деіндустріалізації. Відбувається зменшення обсягів фінансування наукових досліджень і розробок, а також освіти.

Якщо врахувати, що в країні за цей час не створено великих корпорацій, які мали ґрунтуватися на високих технологіях, можна дійти висновку: *сучасна модель економічної політики України не має інноваційного спрямування.*

Для подолання структурної недосконалості економіки країни, її технологічної відсталості, низької продуктивності праці, невідповідності інфраструктури ринковим умовам потрібно розвивати сучасні напрями науки і техніки та відтворювати на цій основі наукоємні технології. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національних товаровиробників на світовому ринку.

Зрозуміло, що подібні радикальні зрушення в економіці України неможливі без великих фінансових ресурсів. Тільки для зміни структури економіки на 1 % потрібні капіталовкладення, еквівалентні 2–3 % ВВП. Тому потрібно залучати в наукоємні галузі прями іноземні інвестиції.

До інших пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики належать:

визначення галузевих і структурних пріоритетів довготривалого розвитку;

спрямування міжнародних фінансових потоків відповідно до обраних пріоритетних напрямів стратегічного розвитку, запобігання некерованому впливу капіталів з країни, регулювання структури та сфер вкладання іноземних інвестицій в економіку нашої країни;

вдосконалення структури експортної політики та підтримка національного виробника, що постачає наукоємну, складну техніку та іншу готову продукцію на світовий ринок;

забезпечення національних суб'єктів господарювання інформацією щодо стану зовнішньоекономічної кон'юнктури, обмін передовим досвідом щодо нових технологічних процесів, організації та управління виробництвом і маркетингу; рекламування за кордоном продукції вітчизняного виробництва, розробок наших учених тощо;

вжиття заходів щодо повернення українських капіталів, вивезених за кордон, через створення матеріальної зацікавленості та державних гарантій щодо неможливості експропріації та кримінального переслідування.

Важливою передумовою налагодження та поглиблення економічного співробітництва із зарубіжними партнерами є розвиток правової основи такого співробітництва (рис.9.1). Процес інтеграції України в глобальне конкурентне середовище потребує вирішення таких завдань:

запобігання спробам встановити контроль над галузями вітчизняної економіки, які мають стратегічне значення для країни;

розвиток двостороннього і регіонального співробітництва;

приведення антимонопольного законодавства у відповідність до міжнародних норм;

удосконалення роботи апарату управління, зокрема в галузі зовнішньоекономічної діяльності;

використання політичних, економічних та юридичних засобів для урегулювання міграційних процесів, захист українських громадян, які працюють за кордоном.

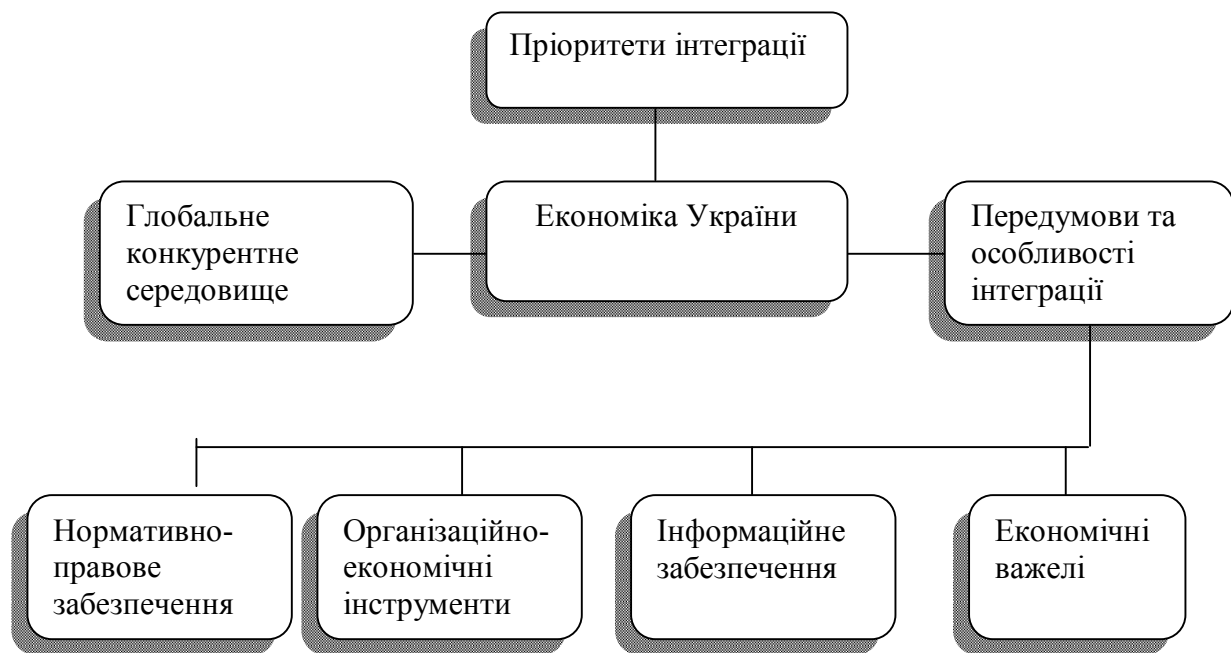

Рис.9.1. Структура механізму інтеграції економіки України в глобальне конкурентне середовище

Розвиток міжнародних зв'язків України дасть змогу нашій країні реалізувати політику, спрямовану на захист вітчизняного товаровиробника, і сприятиме освоєнню нових ринків, інтегруванню економіки України в глобальне економічне середовище.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст поняття «інтеграція». Дайте визначення економічній інтеграції.
2. Назвіть пріоритетні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики України на сучасному етапі.
3. Дайте оцінку сучасній моделі економічної політики України.
4. До якої групи країн належатиме Україна за умови повної інтеграції її економіки у сучасну модель світогосподарювання?

Завдання на самостійну роботу

1. Дайте загальну оцінку інтеграційним процесам, що відбуваються останнім часом в Україні.

2. Висловіть думку стосовно доцільності здійснення політики прискореної інтеграції України у глобальне економічне середовище.

Література: [1; 18; 28; 33].

Термінологічний словник

Економічна система – це одна з підсистем суспільства, яка інтегрує в собі сукупність усіх компонентів (елементів, ланок) економіки (галузі, підприємства, індивідуальні господарства, людей як безпосередніх учасників виробництва), природне середовище і виробничі відносини.

Національна економіка – галузь економічної науки, яка вивчає особливості господарювання в окремій країні, обґрунтовує теоретичні положення і заходи вдосконалення організації її господарського механізму відповідно до вимог об'єктивних економічних законів та положень теорії макроекономіки.

Неокласична економічна концепція – один з основних напрямів сучасної економічної теорії, що досліджує поведінку окремих господарських суб'єктів, а отже, рівень мікроекономіки.

Інституціоналізм – один із напрямів сучасної економічної думки, об'єктами дослідження якого є такі “інститути”, як корпорація, держава, профспілки, а також психологічні моральні та етичні аспекти (звичаї, навички, інстинкти та ін.).

Кейнсіанство – це один із провідних напрямів сучасної макроекономічної теорії, згідно з яким без активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів, без суттєвого розширення функцій держави капіталізм неспроможний існувати.

Марксистська політична економія – один із напрямів економічної теорії, в якій на основі збагачення діалектичного методу дослідження з урахуванням позитивних сторін західної економічної науки досліджуються всі підсистеми цілісної економічної системи й закони їх розвитку, що відображається у збагаченні економічних категорій та обґрунтуванні нових законів і категорій.

Інфраструктура в будь-якій соціально-економічній системі – це сукупність елементів, що забезпечують безперебійне функціонування взаємозв'язків об'єктів і суб'єктів цієї системи.

Ринкова інфраструктура – це сукупність елементів, що забезпечують безперебійне багаторівневе функціонування

господарських взаємозв'язків і взаємодію суб'єктів ринкової економіки і регулюють рух товарно-грошових потоків.

Економічний потенціал країни – ресурси країни, що при повному їхньому використанні дозволяють виробити максимальний валовий національний продукт (ВНП). Складовими економічного потенціалу країни є її природно-ресурсний, виробничий, трудовий, науково-технічний, експортний потенціал.

Природно-ресурсний потенціал характеризує природні багатства країни, уже залучені в господарський оборот, а також доступні для освоєння при даних технологіях і соціально-економічних відносинах.

Виробничий потенціал утворюють матеріально-сировинні і трудові ресурси. Це – засоби виробництва (будинки, спорудження, устаткування), технології, робочі й інженерно-технічні кадри.

Трудовий потенціал держави – це така соціально-економічна категорія під якою слід розуміти сукупність якісних та кількісних характеристик трудових ресурсів, які визначають максимальні можливості щодо виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції та надання послуг відповідно до попиту товарних ринків; розвитку інфраструктури, сфери освіти і мистецтва, активізації інноваційної діяльності.

Науково-технічний потенціал – наробітки, якими володіє країна в області науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НИОКР). Це - досягнення фундаментальної і прикладної науки, відкриття і винаходи, нові технології, дослідно-експериментальна база, а також науково-технічні і конструкторські кадри високої кваліфікації.

Експортний потенціал – здатність національної економіки виробляти продукцію, конкурентноздатну на світових ринках, і експортувати її в достатніх обсягах за світовими цінами.

Економічна структура – це певне співвідношення між процесами виробництва, тобто внутрішньовиробничі зв'язки та залежності, які зумовлені суспільним поділом праці, рівнем розвитку продуктивних сил і панівною системою виробничих відносин.

Програма – це економічний функціональний документ, в якому міститься визначений за ресурсами, виконавцями та строками здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей, обумовлених існуванням однієї або декількох суміжних соціально-економічних проблем в національній економічній системі.

Державна економічна програма – це індикативний функціональний документ, який поєднує за ресурсами, строками виконання і виконавцями комплекс соціально-економічних, виробничих, науково-технологічних, організаційно-економічних та інших заходів, спрямованих на вирішення пріоритетної народногосподарської проблеми (чи групи проблем), реалізація якої вимагає участі багатьох галузей, регіонів і господарських органів.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Конституція України. – К.: Просвіта, 1996. – 80 с.
2. Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” від 20.12.2005 №3235-IV із змінами та доповненнями – ВР.
3. Указ Президента України від 28.04.2004 р. № 493 “Стратегія економічного та соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції” на 2004-2015 роки””
4. Указ Президента України “Про заходи щодо подолання демографічної кризи та розвитку трудових ресурсів потенціалу України” N 895/2007 від 19.09.2007.
5. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми “Збереження і розвиток трудового потенціалу України на 2008-2017 роки”
6. Постанова Кабінету Міністрів України “Державна програма прогнозування науково-технологічного розвитку на 2008 - 2012 роки” від 11.09.2007 р. № 1118.
7. Азаров М.Я. Роль органів місцевого самоврядування у вирішенні питань соціально-економічного розвитку // Фінанси України. – 2007. – №3. – С. 3 – 14.
8. Васкес Иан Ключевая роль экономической свободы в условиях демократии // Вопросы демократии. – 2005. – №1. – С.10 -16.
9. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроэкономика / Учебн. – СПб.: Питер, 2006. – 544 с.
10. Гелбрейт Дж. К. Суспільство блага. Пора гуманності. – К.: Скарби, 2003. – 160 с.
11. Даглас Норт Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
12. Дікон Б., Халс М., Стабс П. Глобальна соціальна політика. Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 346 с.
13. Длугопольський О.В. Роль інституту держави у формуванні концептуальних основ економіки добробуту: теоретико-методологічні підходи // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – 2007. – №31-1. – С.257-263.

14. Економічна теорія : Посібник вищої школи / Воробйов Є.М., Грищенко А.А., Лісовицький В.М., Соболев В.М. / Під загал. ред. Воробйова Є.М. – Харків – Київ, 2003.-704с.
15. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006, – 631 с.
16. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання / – Школа І.М., Ореховська Т.М., Козменко І.Д., та інш. / За ред. І.М. Школи. – Чернівці, 2003 – 464с.
17. Єременко І.Ф. Комплексна система формування нових громадян України – основи розвитку економіки держави // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №2(68). – С.112-118.
18. Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Сучасна економіка: Навч. посібн. – К.: Вища шк., 2005. – 327 с.
19. Заблоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка / Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 367 с.
20. Каракай Ю. Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності // Економіка України. – 2007. – №3. – С.14 – 22.
21. Корнейчук В. Созидательное благосостояние как целевой фактор // Экономист. – 2004. – №12. – С.76-79.
22. Космидайло І.В. Проблеми інноваційного розвитку в Україні та шляхи їх вирішення. // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №2(68). – С.20-27.
23. Лютий І.О. Міщенко С.В. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи // Фінанси України. – 2007. – №3. – С.4 – 29.
24. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки / За ред. д.е.н., проф., акад. АН вищої школи України І.Р. Михасюка. – К.: Фтіка, Ельга - Н, 2000, - 592 с.
25. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие. – М.: ИНФРА – М, 2005. – 416 с.
26. Панухник О.В. Державна регіональна політика як засіб регулювання розвитку регіонів: проблеми становлення // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №7(73). – С.134-141.

27. Пономаренко О.І., Перестук М.О., Бурим В.М. Сучасний економічний аналіз: У 2 частинах.. Частина II: Макроекономіка. - К.: Вища школа, 2004.
28. Ринкова економіка: теоретичні аспекти: Навч. Посібн. / Уклад. Кривцов О.С., Бережний В.М. – Х.: Факт, 2001. – 288 с.
29. Снисаренко Е.Б. Проблемы инновационного развития регионов: анализ и пути решения // Економіка, фінанси, право. – 2007. – №1. .
30. Точилін В.О., Вербицький І.С. Моделі стратегічного планування: Світовий досвід та практика впровадження // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №1(67). – С.109-116.
31. Хамініч С.Ю. Конкурентоспроможність національної економіки: особливості, пріоритети та проблеми. // Актуальні проблеми економіки.–2007.– №7(73). – С.20-27.
32. Шелудько Н.М. Грошово-кредитні важелі стимулювання інвестиційних процесів в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2007.– №5(71). – С.179-185.
33. Шостак Л. Маркетинг як інструмент експансії національного господарства у світовому економічному просторі // Економіка України. – 2007. – №2. – С. 74 – 85.

Теми рефератів

1. Конкурентоспроможність національної економіки: особливості, пріоритети та проблеми.
2. Грошово-кредитні важелі стимулювання інвестиційних процесів в Україні.
3. Вплив інвестиційної привабливості регіону на його економічний розвиток та суспільний добробут.
4. Проблеми та напрями ефективного використання економічного потенціалу регіону.
5. Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності.
6. Проблеми інноваційного розвитку в Україні та шляхи їх вирішення.
7. Стратегія економічного і соціального розвитку України.
8. Структурна перебудова економіки України.
9. Пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики України.
10. Економічна свобода та розвиток суспільства.